

A többi bevett vallásfelekezet – mint mondtuk – már 1848 előtt is önkormányzattal rendelkezett: maga kezelte vagyonát, intézte iskolai ügyeit, s választotta egyházi vezetőit. A szerb és a román görögkeleti egyházak önkormányzatát a kiegyezés után külön törvényben is biztosították (1868:IX. tc.). Egyházi alapítványi és iskolai ügyeik rendezésére egyházi kongresszusokat tarthattak, azokon szabályrendeleteket alkothattak, képviseleti szerveket választhattak, amelyek kétharmad részben világi, egyharmad részben egyházi személyekből állottak. A protestánsok az önkényuralom idején megvédték egyházi önkormányzatukat a központosító kormány támadásával szemben, de az önkormányzat korszerű, országos szintű szervezetének kiépítésére csak a kiegyezés utáni évtizedekben került sor. Autonómiájuk addig ugyanis lényegében véve egyházkerületi szintű volt, nem volt országos érvényű egységes egyházi alkotmányuk, sem olyan megfelelő hatáskörrel rendelkező országos irányító és képviseleti szervük, amely a kormánnyal egyházpolitikai ügyekben tárgyalhatott volna. A kálvinisták az 1881. évi debreceni zsinaton alkották meg új, korszerű egyházi szervezetüket és alkotmányukat, s az addig használt „helvét hitvallású evangélikus egyház” helyett akkor vették fel az „evangélium szerint reformált egyház” hivatalos elnevezést. A lutheránusok országos zsinata csak 1891 végén ült össze, hogy kidolgozza az „ágostai hitvallású evangélikus egyház” új, országos szervezetét és alkotmányát.

Az Andrássy-kormány jelentős polgári reformokkal korszerűsítette a magyar állam- és jogrendszert. Reformjai azonban elmaradtak az azonos tárgyban intézkedő 1848–49-es törvényektől, még inkább azok haladó, demokratikus tendenciájától. A kiegyezés után polgári államszervezet jött létre, de oly módon, hogy a feudalizmus korából átmentett hatalmi viszonyok telítődtek új, polgári tartalommal.

A határozottabb liberális reformok elsőrendű akadálya az uralkodó és a főrendiházban képviselt konzervatív arisztokrácia volt. A reformpolitika felemás, abszolutista és feudális maradványokat fenntartó, a polgári szabadságjogokat szűkre szabó megvalósításának döntő oka az volt, hogy a kiegyezés fordulópontot jelentett a magyar nemesi liberalizmus történetében. A középnemesség ismét az államhatalom birtokába jutott, de nem forradalmi úton, mint 1848-ban, hanem az abszolutizmussal és a konzervatív arisztokráciával kötött kompromisszum árán. A közép-

nemesség zömének liberális világnézete és politikai magatartása rövid idő alatt minőségileg megváltozott: a korábbi harcos, ellenzéki liberalizmust felváltotta a liberális eszméknek a hatalmi pozíciók megszilárdítása szempontjából való megítélése és korlátok közé szorítása. A nemesi középosztály előbbre valónak tartotta nemzeti és osztályuralma biztosítását, mint a polgári átalakulás következetes végrehajtását. Ennek során az uralmát biztosító kompromisszumban szövetségesként elfogadott antiliberális, konzervatív erőket is tekintetbe kellett vennie. Ezért az Andrássy-kormány nem valósította meg következetesen a Deák-párt liberális programját sem. A kiegyezés utáni évek parlamentjében csak a 48-as párt egyes képviselői hangoztattak demokratikus eszméket.

Deák és köre a liberalizmus őszinte hívei voltak, de egyes esetekben kénytelenek voltak engedni a többség nyomásának; más esetekben le kellett mondaniuk régi meggyőződésükről a politikai viszonyok kényszerhelyzete folytán. A kiegyezés utáni években nagy tekintélyüket haladó irányban igyekeztek érvényesíteni, de lassanként kidőltek a sorból. Eötvös 1871-ben meghalt, Horvát Boldizsár a haladó reformjavaslatait érő egyre erősebb támadások miatt lemondott. Deák Ferenc betegeskedett, és a vezető rétegnek a polgári reform iránti közömbösségét, megalkuvását, anyagi haszonhajhászását látva elkedvetlenedett és visszavonult. 1876-ban bekövetkezett halála előtti utolsó képviselőházi beszédét 1873 nyarán tartotta. Ebben mintegy végrendeletként a liberális reformok következetes megvalósítását szorgalmazta: az egyház és állam teljes szétválasztását, a kulturális célú alapok állami tulajdonba vételét, a főrendiház reformját a főpapok és a főispánok kizárásával és a polgári házasságot. A polgári házasság bevezetéséről a kormány törvényjavaslatot készített, az uralkodó azonban megvétózta. A nagy reformkori liberálisok halála után a kormánypártnak nem voltak olyan vezetői, akik a polgári átalakulás következetes továbbfejlesztéséért küzdöttek volna; a liberális reformok ügye két évtizeden keresztül nem jutott előbbre.

3. A DUALIZMUS RENDSZERÉNEK BEL- ÉS KÜLPOLITIKAI MEGSZILÁRDULÁSA

TRIALISTA KÍSÉRLET A MONARCHIÁBAN ÉS ANNAK BUKÁSA

A kiegyezést a Monarchia jelentékeny társadalmi és politikai tényezői átmeneti megoldásnak tartották, és csak a megfelelő alkalmat várták, hogy törekvéseiket a Monarchia bel- és külpolitikájában, valamint állam-szerkezetében a dualizmus megváltoztatásával érvényre juttassák.

A Monarchia külpolitikájában Beust 1867 után óvatos formában folytatta a német hegemonia visszaszerzésére irányuló poroszellenes politikáját. Ez azzal a veszéllyel fenyegette a dualizmust, hogy a Habsburg-ház Németországban megerősödve ismét a centralista abszolutizmus rendszeréhez folyamodik. Ezt a reményt táplálták elsősorban a katonai körök Albrecht főherceg vezetésével.

Ausztria belpolitikai erői általában szemben álltak a dualizmus rendszerével. Az osztrák-német nagyburzsoázia még mindig a birodalmi centralizmus visszaállításában reménykedett, mert ez jobban biztosíthatta gazdasági vezető szerepének megőrzését és további kiterjesztését. A konzervatív, aulikus arisztokrácia körében erős föderalista törekvések szálltak szembe a dualizmussal. Főleg a cseh és lengyel származású dinasztiahű arisztokraták kívánták erősíteni és továbbfejleszteni Ausztria tartományi felépítését. Ezáltal a tartományokban a régi rendi-nemesi rétegek túlsúlyát, a Monarchia központjában pedig a dinasztikus abszolutizmus uralmát akarták biztosítani. Úgy vélték, hogy ily módon egyrészt gátat vetnek a burzsoázia előretörésének, másrészt a nemzeti törekvéseket – esetleg engedmények árán is – tartományi rendi keretek közé szorítva, megszilárdítják a dinasztia uralmát és a birodalom egységét. A föderalista törekvések legfőbb akadálya a dualizmus volt, mely nemcsak Magyarországot emelte ki az ilyen irányú átszervezés hatálya alól, hanem Ausztriában is az alkotmányos centralista kormányzatot feltételezte.

A dualizmus éles ellenzékét alkották az elnyomott nemzetek, elsősorban a csehek fejlődő, erősödő burzsoáziája. Számukra a dualizmus a nemzeti autonómia és a politikai hatalomban való részesedés kivívásának lényeges akadályát jelentette. A cseh nemzeti burzsoázia ez időben együtt haladt a föderalista arisztokratákkal, de törekvéseinek tartalma egészen

más volt: a tartományokon túlmenő nemzeti területi autonómia és a nemzeti nyelv érvényre juttatása a közigazgatásban és az oktatásban. A csehek föderatív törekvéseit a horvát nemzeti politikusok is erőteljesen támogatták.

A Monarchiának ezek a bel- és külpolitikai problémái kiéleződtek a porosz-francia háború idején. A háború kezdetén Európa-szerte a franciák győzelmét várták, de a várakozások ellenére a poroszok legyőzték a francia hadsereget és megdöntötték III. Napóleon császárságát. 1871 januárjában kikiáltották a német császárságot, melyhez a délnémet fejedelemségek is csatlakoztak. Létrejött tehát Ausztria kizárásával, porosz vezetés alatt az egységes német birodalom, ami a Habsburgok németországi aspirációinak végleges vereségét jelentette.

A porosz-francia háború erős hatást keltett Magyarországon. A liberális magyar közvélemény jelentős része a franciákkal szimpatizált, még jobban erősödött a franciabarátság a köztársaság kikiáltásakor. A 48-as párt képviselői a sajtóban és a parlamentben felszólaltak a francia köztársasági kormány mellett, elítélték a poroszok annexiós törekvéseit, és méltányos békefeltételeket követeltek Franciaország számára. De a fordulat jelei is megmutatkoztak már a magyar uralkodó osztályok külpolitikai állásfoglalásában. Ekkor történt első ízben, hogy a balközép Tisza Kálmán vezetésével Andrássy mellé állt, s helyeselte a Monarchia semlegességét és be nem avatkozását.

Franciaország belső helyzete újabb fordulatot vett 1871. március 18-án, amikor Párizs munkássága kezébe vette a hatalmat, és megteremtette a történelem első proletárhatalmát, a Párizsi Kommünt. Ez a fordulat a magyar közvélemény újabb szétválásához vezetett: a munkásság lelkes gyűlésekkel, a sztrájkmozgalom fellendülésével üdvözölte a Párizsi Kommünt, a birtokos osztályok és a polgárság azonban szembeszállt a Kommunizmussal. A Párizsi Kommun leverése után az egész Monarchiában, Magyarországon is megkezdődött a munkásmozgalom kíméletlen üldözése, rendőri elnyomása.

Az új külpolitikai helyzet Ausztriában belpolitikai fordulatot idézett elő. A konzervatív Potocki-kormány kisebb engedményekkel igyekezett a cseheket a birodalmi tanácsban való részvételre rábírní. 1870 augusztusában azonban a csehországi tartománygyűlésben a föderalisták többséget szereztek, a csehek újból kimondták a birodalmi tanács bojkottálá-

sát és bizottságot választottak követeléseik alapján álló kiegyezési feltételek kidolgozására.

Az uralkodót aggasztotta a csehek ellenállása a porosz–francia háború idején, amikor egy esetleges hadba lépés a Monarchia belső egységét és szilárdságát igényelte. Rossz szemmel nézte, hogy az osztrák–németek körében a német fegyverek győzelmének és az egységes német birodalom megalakulásának hatására megerősödött a német nacionalizmus, ami a poroszellenes politika jelentős fékezője volt. Ezért Ferenc József a konzervatív, poroszellenes tényezőket erősítő kormányzati rendszer kialakításával próbálkozott a cseheknek teendő jelentősebb nemzeti engedelmek árán is. 1871 februárjában Hohenwart gróf vezetésével konzervatív–föderalista kormányt nevezett ki azzal a feladattal, hogy készítse elő a csehekkel való kiegyezést. A kormánynak két cseh minisztere is volt.

A Hohenwart-kormány először a lengyeleket akarta megnyerni. 1871 áprilisában az uralkodó lengyel tárca nélküli galíciai minisztert nevezett ki. Ezután a kormány benyújtotta Galícia autonómiájáról szóló törvényjavaslatát, amely kiterjesztette a tartománygyűlés hatáskörét, önálló döntést tett lehetővé a birodalmi tanácsi választások módjáról és galíciai minisztert rendszeresített. A választók megnyerése érdekében elrendelték az egyenesadó-pótlékok beszámítását a censusba, ezzel erősen megnövelték a választójogosultak számát.

Eközben a kormány tárgyalásokat folytatott a csehekkel a kiegyezés feltételeiről. Az 1871. szeptember 12-i császári leirat elismerte a cseh korona államjogi állását, a cseh királyság jogait és késznek nyilatkozott a koronázásra. Felszólította a cseh tartománygyűlést – a Monarchia többi országai és tartományai jogainak megsértése nélkül – a kiegyezés megkötésére. A kormány ugyanakkor törvényjavaslatot terjesztett a cseh tartománygyűlés elé a csehek és németek egyenjogúsításáról. A javaslat a közigazgatási és választókerületek lehetőleg nemzetiségek szerinti elhatárolását írta elő. A községek és kerületek hivatalos nyelvét a többség határozza meg, de a kisebbség (a kerületben akár egyetlen község) nyelvének használatát is meg kell engedni. A tartományi hivatalnokok és bírák számára mindkét nyelv ismerete kötelező. A tartománygyűlést a javaslat két nemzeti kúriára kívánta felosztani, melyek mindegyike maga határozhat saját nemzetisége oktatásiügyi költségvetéséről. Bármelyik kúria 2/3 többséggel elvethet egy törvényjavaslatot a másik kúriával szemben.

Ez a törvényjavaslat az osztrák-németek, elsősorban a csehországi németek roppant heves ellenállását váltotta ki; hiszen a javaslat egyértelmű volt azzal, hogy a németek a közigazgatásban a csehekkel szemben háttérbe szorulnak. Morvaországban és Sziléziában a tartománygyűlésben többségben levő németek tiltakoztak az ellen, hogy őket is a cseh korona tartományaihoz számítsák. A németek tömeggyűléseken követelték a törvényjavaslat visszavonását és a kormány lemondását. A német képviselők bejelentették a tartománygyűlés bojkottját.

A cseh tartománygyűlés a kiegyezés feltételeit az ún. alapcikkekben rögzítette. Az alapcikknek a magyar kiegyezéshez hasonló történeti bevezetése elismerte az osztrák-magyar kiegyezés érvényét, és megismételte az osztrák kiegyezési törvény tartalmát azzal a kivétellel, hogy az ausztriai delegációt közvetlenül a tartománygyűlések választják. Az alapcikk csak az egész Monarchia közös ügyeit (külügy, hadügy és az ezek fedezésére szolgáló pénzügy) ismerték el Ausztrián belül is közös ügyekként, de hajlandók voltak időről időre megkötendő egyezményben egy ausztriai közös minisztérium kezelése alá helyezni a honvédelem minden kérdését, a vám-, kereskedelem-, ipar- és közlekedésügyet, valamint az ezek fedezésére szolgáló pénzügyet. Az Ausztrián belüli közös ügyek törvényhozása a tartománygyűlések által választandó delegátusok kongresszusának hatáskörébe tartozik. Minden egyéb ügyekben a cseh királyság önállóan rendelkezik. A cseh királyság képviselőit a közös ausztriai kormányban egy cseh miniszter, illetve cseh udvari kancellár kinevezését követelték. Végül kérték a cseh korona országainak (Csehország, Morvaország, Szilézia) egyesítését és közös országgyűlés összehívását.

Az alapcikk tehát az osztrák-magyar kiegyezés mintájára Ausztrián belül egy külön kiegyezést akartak létrehozni. Lényegében véve azonban a dualizmust trializmussá, távolabbi perspektívában pedig föderalista államszervezetté akarták átalakítani. A cseh alapcikknek élénk visszhangot váltottak ki a Monarchia többi nemzetisége körében. Horvátországban az országgyűlésen többségbe került nemzeti párt 1871 szeptemberében törvénytelennek nyilvánította a horvát-magyar kiegyezést, s a Monarchián belül önálló horvát állam elismerését követelte. A radikális horvát jogpárt vezetői a határőrvidéken felkelést robbantottak ki.

A Hohenwart-kormány föderalista tervei mély aggodalommal töltötték el mind az osztrák-német, mind a magyar politikai vezető köröket.

Magyarországon veszélyben látták a dualizmus létét és a nemzetiségek feletti magyar hegemoniát. Beust 1871. október 13-án a császárhoz intézett emlékiratában rámutatott arra, hogy a cseh alapcikkek ellenkeznek a dualizmus rendszerével, az osztrák-németeket szembeállítják a dinasztíával, és főleg megronthatják a Monarchia viszonyát Poroszországgal és Oroszországgal. Az uralkodó nagyon szíven viselte a cseh kiegyezés sikerét, de a német nacionalizmus vehemens kitörése, a határőrvidéki felkelés, a külpolitikai aggályok gondolkodóba ejtették. Az október 20-i közös minisztertanácson a közös miniszterek és Andrássy, sőt az osztrák pénzügyminiszter is, egyöntetűen Hohenwart ellen foglaltak állást. A Hohenwart-féle tervek elfogadása esetén Andrássy kilátásba helyezte lemondását. Végül Poroszország közvetve figyelmeztette az uralkodót, hogy nem fogja jó szemmel nézni Ausztriában a szláv hegemonia bevezetését. Mindezek következtében Ferenc József az alapcikk elutasítása mellett döntött, a Hohenwart-kormány pedig lemondott.

A cseh kiegyezési törekvések bukása a századfordulóig megszilárdította a dualizmus rendszerét. Az osztrák-német és magyar uralkodó osztályok nemzeti és osztályuralmuk fenntartása érdekében semminemű változtatást nem engedtek meg a dualizmus rendszerén. A dualizmus merev politikai rendszerré vált, amely a haladó reformok számára csak szűk teret engedett. Az alapcikk elutasítása a cseheket szembefordította a dinasztíával és a Monarchiával. Palacký, a cseh liberális burzsoázia vezére, az ausztrioszláv eszme megalkotója, korábban az osztrák birodalom fenntartásának híve, maga is úgy nyilatkozott, hogy nagyon kiábrándult, ezért nem lehet egy igazságtalan Ausztria pártján. Az osztrák, magyar és cseh korona országainak egyesüléséből keletkezett Habsburg-monarchia létrevezetése volt a csehek szembefordulása.

A magyar országgyűlés bírálta Andrássy vétóját a cseh kérdésben. A balközép aggodalmát fejezte ki, hogy Andrássy állásfoglalása precedens lehet arra, hogy az osztrák kormány beavatkozzék a magyar belügyekbe, tartalmilag azonban helyeselte Andrássy lépését. A 48-as párt elítélte Andrássy közreműködését a cseh nemzeti követelések megghiúsításában, mert az a cseh népben növeli a magyarokkal szembeni ellenséges érzelmeket. Kossuth már 1869-ben kijelentette, hogy a cseh nemzetnek „ahhoz, hogy valóban nemzet legyen és saját ügyeit önállóan intézze, oly joga van, amely egy hajszálnyival sem kisebb, mint a magyar nemzet

hasonló joga”.²⁶ A csehek önállósodási törekvéseinek bukása kapcsán Kossuth a 48-as párthoz intézett több levélben fejtette ki véleményét. A magyar nemzet helyes politikája csak az lehet: „minden kitelhetőt elkövetni, hogy minden szláv nép, amely... történelmileg kifejlett nemzeti individualitással bír... szabad nemzet, saját ügyeit önállólag kormányzó elégedett nemzet lehessen.”²⁷ Kossuth mélyen elítélte az osztrák és a magyar kormány, Beust és Andrássy politikáját. Ennek a magyar nemzet számára káros következményeit ecsetelve kiegészítette komor jóslatait Magyarország végzetes szerencsétlenségéről a Monarchia felbomlása esetén.

A Hohenwart-kormány lemondását követte Beust bukása. Az uralkodó lemondott a föderalizmussal való kísérletezésről, szilárdan a dualista centralizmus alapjára helyezkedett. Ezzel szoros kapcsolatban el kellett fogadnia a Németországgal való megbékélés és jó viszony külpolitikai vonalának szükségességét. 1871. november 8-án Ferenc József Andrássy Gyulát nevezte ki közös külügyminiszterré, mert benne látta e politika biztosítékát. Ausztriában Adolf Auersperg herceg vezetésével ismét az alkotmánypárt alakított kormányt. Az új kormány feloszlatta a tartománygyűléseket, és bevezette a közvetlen választást a birodalmi tanácsba. A Hohenwart-kormány rendeleteit eltörölve, egyedül a galíciai miniszter állását hagyta meg. A nemzeti mozgalmakat a sajtó betiltásával és rendőri elnyomással letörte. A csehek 1879-ig továbbra is megtagadták a birodalmi tanácsban való részvételt.

1872–73 folyamán az alkotmánypárt néhány új liberális reformot is megvalósított: a közigazgatási bíróság felállítását és büntetőperekben az esküdtszéki eljárás bevezetését. Ugyanakkor azonban törvényt hoztak arról, hogy a kormány a birodalmi tanács hozzájárulásával egyes területeken egy évre felfüggesztheti az esküdtszékek működését.

A LÓNYAY-KORMÁNY

Andrássy távozásával Magyarországon Lónyay Menyhért vette át a kormány vezetését. Lónyay, a Deák-párt Andrássy után legtekintélyesebb politikusa, elismert pénzügyi szakember, a kiegyezés után magyar,

²⁶ Kossuth Lajos iratai. VIII. 226.

²⁷ Uo. 387.

majd közös pénzügyminiszter volt. Az uralkodóháznak tett szolgálataiért 1871-ben grófi rangot kapott. Rendkívül céltudatos és aktív, de túlságosan erőszakos politikus volt, nem sokat törődött a népszerűséggel. A Deák-pártban Lónyay tekintélyét elismerték, de nem szerették.

Kormányzása kezdetén Lónyay először a Hohenwart-féle föderalista tervek által felélénkített nemzetiségek leszerelésére törekedett. Tárgyalásokat kezdett a nemzetiségek képviselőivel, de rövidesen kitűnt, hogy csak jelentéktelen engedményekre hajlandó. A tárgyalások megszakítása után erőszakos intézkedéseket tett a nemzetiségi törekvések elnyomására. 1872-ben feloszlatta a szerb nemzeti egyházi kongresszust, hogy megakadályozza Miletić demokratikus ellenzéki pártjának többségre jutását.

Lónyay másik fő törekvése az ellenzék letörése és a Deák-párt megerősítése, egységének megszilárdítása volt. A közelgő 1872. évi választásokon meg akarta semmisíteni az ellenzéket, és személyes uralma alatt erős kormánypártot kívánt létrehozni. Ennek előkészítésére új választójogi törvényjavaslatot nyújtott be. A javaslat lényegében megismételte az 1848. évi választójogi törvény intézkedéseit, de jelentősen korlátozta a választók számát azzal, hogy azoktól, akik az egyenes adóval hátralékban voltak, megvonta a választójogosultságot. A kormány szilárdságát akarta növelni az országgyűlési ciklus időtartamának öt évre való felemelésével.

A 48-as párt élesen fellépett a törvényjavaslat ellen, amely leginkább a szélsőbal választási esélyeit veszélyeztette. A párt 1872. évi programjában követelte az általános, titkos választójogot, a főrendiház helyett a képviseleti alapon álló felsőházat, a virilizmus eltörlését, a bíróválasztás visszaállítását és a nemzetiségek egyenjogúságának megvalósítását. Ez a program a párt egész történetében a leghaladóbb volt, a legmesszebb ment a liberális és demokratikus célok kitűzésében. A program a közös ügyek elítélése mellett a „fejedelem személyének azonossága által” létesített perszonálunió alapjára állt.

A 48-as párt elhatározta, hogy megakadályozza a javaslatnak kormánypárti többséggel való törvényerőre emelését, ezért az „agyonbeszélés” taktikájához folyamodott. A 48-as pártot támogatták a szerb és a román nemzetiségi képviselők is. Az obstrukció sikerét látva a balközép is csatlakozott hozzá. A Deák-párt érinthetetlennek tekintette a parlamenti szólásszabadságot és inkább veszni hagyta a törvényjavaslatot.

Közben azonban Lónyay alaposan felkészült a választásokra. Több főispánt erélyesebb személlyel váltott fel, nyomást gyakorolt a választói névjegyzéket összeállító megyei választmányokra, a bírói és ügyészi kinevezéseket, a kincstári bérletek kiadását pártpolitikai célokra használta fel. Az országgyűlési választások történetében először – de nem utoljára – felújultak a régi megyei választások rossz emlékéü kortes módszerei: etetés, itatás, szavazatok vásárlása, az ellenzék szavazóinak furfangos vagy erőszakos távoltartása. A kormánypártot a banktőke és az egyház hatalmas összegekkel támogatta, és ezen a választáson alakult ki először a mandátumok vásárlása, megszabott ára.

A választások eredményeképpen a kormánypárt nem sokat, mintegy 25 mandátumot nyert. Az ellenzék veszteségei elsősorban azért voltak fájdalmasak, mert a fővárosban és a magyar vidékeken következtek be.

A választás elindította a pártok erjedési, bomlási folyamatát. Ennek legfőbb oka a bismarcki Németország győzelme és a Hohenwart-féle föderalista törekvések bukása volt. Mindkét nagy horderejű esemény a Monarchia dualista rendszerének megszilárdulását jelentette, ami erőteljes kifejezést nyert Andrássy közös külügyminiszeri kinevezésében. A Monarchia új bel- és külpolitikai helyzetében értelmüket veszítették a magyarországi pártviszonyokat alapjában meghatározó addigi politikai állásfoglalások. Jelentőségét veszítette a balközépnek az a szerepe, hogy a kiegyezés tényleges végrehajtását ellenőrizze, szembeszálljon a Magyarország belpolitikai önállóságát fenyegető veszélyekkel, mert a dualizmust belátható ideig nem fenyegette komoly veszély. Ugyanezen okból meg-
lazult a Deák-párt különböző csoportjait összetartó kapocs, a kiegyezés védelme.

A pártbomlást előmozdította a kiegyezés utáni évek gazdasági fejlődése is. 1871-től sorozatosan rossz volt a termés, csökkent a földbirtok jövedelme. Kezdett kibontakozni a középbirtokosok új megoszlása: egy részük a vasútépítésbe, takarékpénztári alapításokba való bekapcsolódása és nem utolsósorban a kormánnyal való összeköttetése révén ki tudta használni a kapitalista fejlődés előnyeit; más részük még mindig nem tudott a rendszeresen jövedelmező tőkés gazdálkodás útjára lépni, és rohamosan haladt az anyagi romlás, birtokának elvesztése felé. Az utóbbiak számára létkérdés volt, hogy gazdasági csődjük kárpótlásaként hivatalokhoz jussanak. A balközép bázisának jelentős része az utóbbi

csoportból került ki. A párt e bázist csak úgy tarthatta meg, ha kormányra kerül, és hivatalokat osztogathat. A kormányra kerülésnek pedig két lehetséges útja volt: választási győzelem – vagy egyesülés a kormány-párttal.

A dualizmus megszilárdulása meglazította a Deák-pártot összetartó kapcsolatokat, s előtérbe léptek a különböző csoportok eltérő érdekei. Meggyengítette a pártot legtekintélyesebb vezetőinek kiesése: Andrásy távozása és Deák betegeskedése, visszavonulása a politikai élettől. Az 1872. évi választásokon, bár a Deák-párton belül, de nyíltan konzervatív programmal lépett fel báró Sennyey Pál, és köréje tömörülve önálló szervezkedésbe kezdett a konzervatív csoport. Lónyay mandátumhoz juttatta számos rokonát és hívét; rövidesen ezek is (mintegy hetvenen) külön csoportosultak.

A balközép soraiban a választási kudarc nagyra növelte az elégedetlenséget, kilátástalannak látták a párt jövőjét. Ghyczy Kálmán, a párt Tisza Kálmán mellett második vezére, hangot adott ennek az 1872. őszi pártértekezleten. Ghyczy megoldásként a közös minisztériumok, sőt a delegációk elfogadását és a „Deák-párt jobb elemeivel” való egyesülést ajánlotta. Tisza Kálmán a kezdeményezést azzal hárította el, hogy a kormánypártban nem mutatkozik erre hajlandóság. Ettől fogva azonban a balközép arra törekedett, hogy a dualizmus rendszere iránti lojalitását bizonyítsa, és megszerezze a kormányképeség feltételeit. A felirati vitában Tisza Kálmán kijelentette, hogy a párt „azért, hogy célzatainak egy részét keresztülvihesse, azok többi részét elhalasztani kész”.²⁸ A Deák-párttal való együttműködés és egyesülés útjában a legfőbb akadály Lónyay személye volt, aki az ellenzék letörésével próbált személyes uralma alatt álló erős kormánypártot szervezni. Ezért a balközép első céljának Lónyay megbuktatását tűzte ki. Segítségére jött ebben maga a Deák-párt, amelynek régi „zöme” rossz szemmel nézte a Lónyay-embe-
rek betódulását a pártba, és elítélte az erőszakos választást. A Deák-párti középnemesség bizalmatlan lett a grófi rangra kapaszkodott, a közép-nemesi érdekeket nem respektáló, személyes politikát folytató Lónyayval

²⁸ Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. I. Buda, 1872. 124.

szemben, és közelebb érezte magához a balközépen elhelyezkedő közép-nemesi társait.

Az ellenzéki sajtó valóságos hadjáratot indított Lónyay ellen, burkolt célzásokkal pénzügyi manipulációira. Végül jól kiszámított támadással, 1872 novemberében a balközép vezető publicistája, Csernátony Lajos a parlamentben nyíltan korrupcióval vádolta meg Lónyayt. Sem a párt, sem minisztertársai nem védték meg, maga Deák is elejtését javasolta az uralkodónak.

Az új miniszterelnök Szlávy József, addigi kereskedelemügyi miniszter lett; habozó, erélytelen politikus, aki nem volt képes a Deák-pártot összefogni. A párt rohamos bomlásnak indult. A megsértett Lónyay-csoport hetenként tüntetően közös vacsorán gyűlt össze (innen kapta a „vacsorapárt” nevet), külön lapot indított, és intrikáival Szlávy megbuktatására törekedett. Ekkor már a Deák-párt köreiből is felmerült a balközéppel való fúzió szükségessége, és ennek a kormánypárti sajtó is óvatosan hangot adott.

A fúziós törekvéseknek a döntő lökést az 1873 tavaszán fellépő gazdasági válság adta meg, amely véget vetett a kiegyezési rendszert hatékonyan megszilárdító konjunktúrának. Ugyanebben az évben a mezőgazdaságot aszály, majd árvíz sújtotta, az ország lakosságát pedig súlyos kole-rajárvány tizedelte meg. A gazdasági válság közepette az államháztartás az előző évek nagyarányú kiadásai, deficites gazdálkodása következtében a csőd szélére jutott. A Rothschild-bankház rendkívül súlyos feltételekhez kötötte a magyar államháztartás továbbvitelét lehetővé tevő 153 milliós államkölcsön megadását. A gazdasági és politikai válság nemcsak a Deák-párti kormányzatot ingatta meg, hanem Magyarország Monarchián belüli politikai súlyának csökkenésével is fenyegetett. A közös veszély láttán a nemesi középosztály túlnyomó része a pártok összefogásában látta a dualista rendszer biztosításának és megszilárdításának útját. Ezzel megindultak és rövidesen széleskörűen kibontakoztak a pártfúzió létrehozására irányuló tárgyalások.

A PÁRTFÚZIÓ

A balközépen 1873 nyarán Csernátony Lajos cikksorozatban készítette elő a talajt. „Nem kell finnyáskodni”, – hirdette, hanem a pártnak közjogi követelései keresztülvitele nélkül is vállalkoznia kell a kormányzásra.

A közjogi követelésekhez való szilárd ragaszkodást lyukas mogyoróhoz hasonlította. Tisza Kálmán azonban óvatos volt, arra várt, hogy a Deák-párt bomlása tovább fokozódjék, teljesen szétzilálva, vezér nélkül maradjon, és így az egyesüléskor saját magának biztosítsa a vezéri szerepet. 1873 őszén csak azt a homályos, de a hatalomra való törekvésre nyíltan célzó kijelentést tette, hogy „ha Jerikó falai semmi kiáltozásra nem omlanak le... megkerüljük”.²⁹

A balközép 1873. novemberi értekezletén a párt háromfelé szakadt. A közjogi engedékenységgel és a Deák-párttal való kacérkodással elégedetlen balszárny egy része Mocsáry Lajos és Csávozszy Lajos vezetésével kilépett a pártból. Ugyanekkor Ghyczy Kálmán is bejelentette kilépését, hogy az ország nehéz helyzetében a Deák-párttal együttműködve munkálkodjék. 1873 decemberében Ghyczy vezetésével 17 volt balközépi képviselő megalakította a középpártot, amely fő céljának a fúzió előkészítését tűzte ki. Rövidesen 16 Deák-párti képviselő is csatlakozott hozzájuk. A középpárt létrejöttét mind a Deák-párt, mind a balközép részéről rokonszenv és helyeslés kísérte mint a fúziós törekvések hatékony tényezőjét.

A tehetetlen Szlávy-kormány 1874 elején lemondott. Már ekkor felmerült a balközéppel való koalíciós kormányalakítás lehetősége. Tisza Kálmán azonban visszautasította a koalíciót. Nem volt hajlandó vállalni a pénzügyi nehézségeket, és kormánypolitikusként lejártni magát. Pártja sem érett még meg arra, hogy a közjogi programról teljesen lemondva vállalja a kormánytámogató szerepet.

Tisza óvatosságát fokozta a szélsőbal határozottabb fellépése a közjogi elvek feladása ellen. A pártbomlás folyamata a 48-as pártban is kiélezte az ellentéteket a demokratikus-szociális, illetve a közjogi irányzat hívei között. Kossuth felhívására és támogatásával Simonyi Ernő és Helfy Ignác a balközépből kilépett baloldali csoportot a 48-as párttal való egyesülésnek, egy új erős közjogi ellenzéki párt megalakításának akarták megnyerni. Közös programnak, Kossuth tanácsára, a kiegyezési rendszer elleni küzdelmet ajánlották. Az egyesülés nehézségekkel járt; az 1871-es fordulat, az átmeneti politikai viszonyok bizonytalanná tették a baloldali

²⁹ *Ellenőr*, 1873. szept. 3. sz. Idézi: M. KONDOR VIKTÓRIA, *Az 1875-ös pártfúzió*. Bp. 1959. 114.

politikusokat a követendő politikai elvek és taktika kérdésében. Végül 1874 márciusában megalakult 21 volt 48-as és 7 volt balközépi képviselő részvételével az új párt, mely májusban a Függetlenségi Párt nevet vette fel. Irányi Dániel és hét társa nem csatlakozott hozzá, hanem 48-as párt néven továbbra is külön pártot alkotott.

A Függetlenségi Párt programja az összes közjogi ellenzéki árnyalatok kielégítésére és összefogására törekedett. Elfogadta a Kossuth által ajánlott alapelvet: „Magyarország legyen önálló független magyar állam, mely minden idegen beavatkozástól menten intézze minden ügyeit; mely teljes önállósággal bírjon a polgári közigazgatáson kívül a hadügy, pénzügy, nemzetközi viszonyok és a közgazdaság minden ügyében.”³⁰ Ennek alapján követelni fogják a közös minisztérium és a delegációk eltörlését, az önálló magyar hadsereget, az osztrák államadósság, valamint a vám- és kereskedelmi szerződés revízióját, az önálló bankrendszert. A programnyilatkozat hangsúlyozta, hogy Magyarország önállóságának kivívásáig csak a közjogi alapon álló pártátalakulás jogosultságát ismerik el. Magyarország „állami önállóságának helyreállítása nélkülözhetetlen a nemzetiségi viszonyok szempontjából is, mert az állam nem bír a kellő tekintéllyel maguknak az ország lakosainak szemében sem...” A nyilatkozat kijelentette, hogy szabadelvű irányban kívánják megoldani a reformkérdéseket, de ezen kívül teljesen mellőzte a demokratikus, sőt a liberális reformok említését. Hangsúlyozta viszont nemzeti múltunk hagyományait, követelte „az ősi magyar önkormányzati rendszernek visszaállítását”.³¹

A Függetlenségi Párt létrejötte volt az első lépés azon az úton, amely a baloldali ellenzék vezetésében a középnemesi elem erősödéséhez, majd túlsúlyához vezetett, és a demokratikus, haladó követelések fokozatos feladásával, megtagadásával járt együtt. 1874-ben a Függetlenségi Párt vezetőinek többsége még számos kérdésben a programnál jóval haladóbb álláspontot foglalt el. A balközépről jövő képviselők közül Mocsáry Lajos a nemzetiségekkel való megbékélésért küzdött, és csak később szigetelődött el nézetei miatt a saját pártjában.

³⁰ MÉREI GYULA, i. m. 198.

³¹ Uo. 200., 201.

A Szlávy-kormány után kifejezetten a fúzió előkészítésének feladatával jött létre az utolsó Deák-párti kormány Bittó István vezetésével. A pénzügyminiszteri tárcát Ghyczy Kálmán vállalta. A kormánynak a fúzió feltételeit megteremtő népszerűtlen feladatokat kellett végrehajtania. Az államháztartás továbbvitelére felvették a 153 milliós államkölcsön második részét, s különböző megtakarításokkal igyekeztek a költségvetés deficitjét csökkenteni. A jövőendő kormánypárt szilárdságának biztosítására a kormány ismét beterveztette a választójogi törvényjavaslatot, amely a parlamenti ciklus meghosszabbításától eltekintve azonos volt az 1872. évi javaslattal. Ezúttal már csak a függetlenségi párt lépett fel ellene, Tisza Kálmán pártjával együtt támogatta és élesen elutasította az általános választójog követelését.

Az 1874. évi választójogi törvény (1874:XXIII. tc.) a dualizmus egész időszaka folyamán 1913-ig változatlanul érvényben maradt. Ugyanezen idő alatt Magyarországtól nyugatra minden országban (Ausztriában is) fokozatosan bővült a választójogosultak köre. A maga idején haladónak és széles körűnek tekinthető 1848-as választójogi törvény 1874-ben már kiterjesztést igényelt volna. Ehelyett lényegében megismételték a 48-as törvény intézkedéseit, helyenként modernizálva a változatlan magasságú cenzust. A választójogosultság feltétele 1/4 telek, vagy hárszobás városi háztulajdon, vagy 105 Ft évi adóköteles jövedelem volt; önálló iparosoknál legalább egy segéd alkalmazása, értelmiségieknél a diploma mellett kinevezéshez vagy választáshoz kötött állás. Erdélyben a cenzus magasabb, a választójog korlátozottabb volt. A törvény fenntartotta saját személyükre nézve a volt nemesek és városi patrícius polgárok választójogát; megvonta viszont a jogot az adóhátralékosoktól. A nyílt szavazás kötelezővé tétele mellett a szavazók hatalmi befolyásolásának újabb eszközét iktatta be azzal, hogy „az egy községből vagy városrészből való választók, aszerint, amint egyik vagy másik jelöltre szavaznak, külön bocsájtandók a szavazásra”.³²

A törvény továbbra is a törvényhatóságok által választott központi választmányokra bízta a választások előkészítését és lebonyolítását. Fenntartotta az 1848-as törvénynek azt a kedvező intézkedését is, hogy számos törvényhatósági joggal nem rendelkező, de önálló választókerüle-

³² Magyar Törvénytár. 1872–1874. évi törvények. Bp. 1896. 326.

tet alkotó mezőváros a megyétől független, önálló központi választmányt állíthatott fel. Ezek a városok lettek a baloldali ellenzék mindenkori fő fészkei.

A választókerületek számát továbbra is az 1848-as törvény határozta meg, ami az időközben bekövetkezett népességtolódások következtében fokozottan alkalmas lett a kormánytöbbség biztosítására. A nemzetiségi területeken gyakran néhány száz, az ellenzéki alföldi és dunántúli kerületekben sok ezer választóra jutott egy képviselő. Az 1874. évi választójogi törvény következtében a választók száma abszolúte és relatíve csökkent. 1870-ben a lakosság 6,7%-a, 1881-ben már csak 5,9%-a volt választó; Erdélyben a választójoggal rendelkezők aránya csak 3,2% volt.

Miután a Bittó–Ghyczy-kormány teljesítette feladatát, 1875 elejére megérett a politikai helyzet a fúzió végrehajtására. Ekkor Andrássy is aktívan beleszólt a magyar belpolitika alakulásába. Kifejtette Tisza Kálmánnak, hogy a balkáni helyzet máról holnapra olyan fordulatot vehet, mely kívánatosná tehetné a Monarchiának azonnali nyomatékos közbelépését, de egy erős magyar minisztérium nélkül ez lehetetlen. Tisza Kálmán megértette Andrássy felszólítását, és 1875. február 3-án a költségvetési vitában kijelentette, hogy az ország nehéz helyzetében minden figyelmet a pénzügyi kérdés megoldására kell fordítani, és egyelőre félre kell tenni a közjogi kérdéseket. Ezzel feladta a balközép programját, s a bihari pontokat „szögre akasztotta”.

Tisza kijelentése új helyzetet teremtett. Azonnal megindultak a tárgyalások a fúzió létrehozására és ezen az alapon új kormány alakítására. A tárgyalások során Tisza újabb engedményeket tett, hogy kormányképességét bebizonyítsa. Beleegyezett 1876-ra az adóemelésbe és kijelentette, hogy „egy miniszternek semmi irányban sem szabad bárminő akciót megindítani a korona előzetes beleegyezése nélkül”.³³ A Tiszával szemben még bizalmatlan uralkodót Andrássy győzte meg arról, hogy Tisza kormányát „éppúgy kezeiben tartaná, mint a Deák-párt bármely tagjából lett miniszterelnököt”.³⁴

³³ Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései. Közzétette CSENGERY LÓRÁNT. Bp. 1928. 339.

³⁴ M. KONDOR VIKTÓRIA, i. m. 139.

A Deák-pártra való tekintettel átmeneti kormány alakult báró Wenckheim Béla vezetésével. Tisza Kálmán a belügyminiszteri tárcát kapta, ami biztosította számára az 1875. évi választások levezetését. 1875. március 1-én a Deák-párt és a balközép – Ghyczy visszatért középpártjával együtt – hivatalosan egyesült és felvette a Szabadelvű Párt nevet. A választások sima lebonyolítása után 1875 októberében Tisza Kálmán lett a miniszterelnök.

A fúzió a dualizmus rendszerének magyarországi belpolitikai megszállódását jelentette. A középnemesség túlnyomó része a kormány mögé csoportosult, és ezzel fokozatosan belenyugodott a kiegyezés adott formájába is. A fúzió után pillanatnyilag úgy látszott, hogy a magyar pártviszonyok alakulásában háttérbe szorul a közjogi alapon való csoportosulás. A közjogi küzdelmek azonban később újra és újra fellángoltak, de egyre kevésbé érintették a dualista rendszer lényeges alapjait. A fúzió egyszersmind lezárta a liberális reformok aktív időszakát.

A Szabadelvű Párt kormányzását neve ellenére nem a liberális reformpolitika, hanem a dzsentrinek a hivatalokba tódulása, állásokkal való kielégítése, a magyar nacionalizmus és a nemzetiségek elnyomásának erősödése jellemezte.

4. A MAGYARORSZÁGI MUNKÁSMOZGALOM KEZDETEI

A SZOCIALISTA MUNKÁSMOZGALOM KIBONTAKOZÁSA

Az 1848-as forradalmak leverését követő politikai reakció, majd az 50-es–60-as évek fordulóján sorozatosan kirobbanó háborúk feszült légkörében a munkásmozgalom Európa-szerte erőteljesen fejlődött. A hatalom sáncaiba bekerült polgárság munkásellenes megnyilvánulásai, antidemokratikus kormányzati módszerei a munkásság leghaladóbb rétegeiben fokozatosan megérlelték azt a meggyőződést, hogy csak állandó és szervezett harccal lehet a „negyedik rendtől” megtagadott politikai jogokat kivívni, a munkásosztály helyzetén javítani. Bár még szoros volt a proletariátust és a forradalmi demokratikus érzelmű, haladó polgárságot összeláncoló kötelék, lassan utat tört magának az a felismerés is, hogy az osztályuk érdekeiért harcoló proletárok nem saját nemzetük polgárságá-

ban, hanem valamennyi ország azonos sorsú, hasonló törekvésű munkásaiban találhatnak támaszra. Az osztályérdekek felismerése, az önálló munkásszervezetek létrehozása és a proletár internacionalizmus eszméjének gyors terjedése jellemezte az 50-es–60-as évek kibontakozó munkásmozgalmát Európa-szerte.

A 19. század derekán uralkodó szocialista irányzatok hívei különböző utakon keresték a proletárok felszabadításának lehetőségeit. Közös vonásuk a tőkés társadalom gazdasági és politikai rendszerének teljes tagadása. A polgári demokrácia legmesszebbre látó képviselői jogosnak tartották és támogatták a munkáosztály egyenjogúsításáért és anyagi helyzetének javításáért indított harcot, de törekvéseik nem mentek túl a polgári társadalmi rendszer keretei között is megvalósítható emancipáció gondolatán. A szocialisták – akik a 60-as években főként Proudhon és Lassalle tanításainak hódoltak – a kapitalizmus gazdasági bázisának, a polgári magántulajdonnak a megsemmisítését, egy új, osztálykiváltságoktól mentes, szocialista társadalom megteremtését jelölték meg a proletármozgalom végcéljaként.

A 60-as évek közepére a sokféle szocialista csoport, munkásszervezet nemzetközi összefogásának igénye is megfogalmazódott. 1864. szeptember 28-án Londonban megalakult a Nemzetközi Munkásszövetség, az I. Internacionálé. A tudományos szocializmus megteremtői, Karl Marx és Friedrich Engels szívesen vállaltak irányító szerepet az I. Internacionálé vezérkarában. A Nemzetközi Munkásszövetség szervezeti keretei és az évenként megtartott kongresszusok kedvező lehetőségeket kínáltak ahhoz, hogy a különböző országok proletárszervezeteinek képviselőivel megismertessék a Kommunista Kiáltvány még széles körben korántsem elfogadott forradalmi eszméit.

Az Internacionálé megalakulását követően a magyar publicisztikában is mind több szó esett a szocialista munkásmozgalomról, a „nemzetközi munkásasszociációról”. A társadalmi problémák és az új eszmék iránt fogékony, humánus érzelmű, demokratikus hajlamú újságírók, politikusok érdeklődéssel követték a nemzetközi munkásmozgalom első lépéseit, ismertették az Internacionálé alapító dokumentumait, a rokonszenv hangján írtak a szövetség céljairól. A haladó publicisztika e termékeiből azonban a magyar polgári értelmiség fenntartásai is kiválgatlanak. Elismerik a szocialista munkásmozgalom létjogosultságát, amennyiben az a pro-

letárok anyagi helyzetének javítását, a pauperizálódás megakadályozását vallja feladatának, de tagadják létjogosultságát, ha a haladó polgári politikai irányzatoktól független, önálló törekvéseket képvisel.

A munkáskérdés jelentkezése, a szocialista eszmék nemzetközi térhódítása a haladó polgárság egyes képviselőit Európa-szerte arra készítette, hogy irányításuk alá vonják a munkásság kezdődő mozgalmait, s a maguk szabta célok és keretek közé szorítsák őket. Németországban és az Osztrák–Magyar Monarchiában a 60-as években az „önsegélyező” irányzat terjedt el, amelynek Franz Hermann Schulze-Delitzsch porosz közgazdász volt szellemi alkotója és legfőbb szószólója. Hívei arra ösztönözték a munkásokat, hogy anyagi helyzetükön önerejükkel segítsenek, megtakarított filléreikből fogyasztási szövetkezeteket, segélypénztárakat, hitel- és takarékszövetkezeteket létesítsenek. Az „önsegélyező” irányzat politikai célokat nem tűzött a munkásság elé. Jelszava – „Műveltséggel a szabadságért” – pozitív tartalma mellett is azt jelezte, hogy hirdetői a munkásság emancipálódásának célravezető eszközét nem a politikai harcban, hanem a műveltség gyarapításában látták.

Az önsegélyező mozgalomnak a 60-as években Magyarországon is akadtak hívei. E tábor azonban korántsem volt olyan széles, mint Németországban vagy Ausztriában. A politikai élet progresszív alakjai, a parlamenti ellenzék vezető képviselői a Magyarországon éppen csak jelentkező munkáskérdésre nem, vagy csak alig figyeltek fel, törekvéseik központjában a közjogi harcok állottak. Azok a demokrata érzelmű politikusok pedig, akik a függetlenségi harchoz az elnyomott osztályok soraiban kerestek bázist, nem a munkássághoz, hanem a paraszti tömegekhez fordultak.

Csekély volt azoknak a társadalmi kérdések iránt fogékony, haladó gondolkodású politikusoknak, publicistáknak a száma, akik pártfogolták egy, Schulze-Delitzsch eszméin alapuló munkásszervezet megalapítását. E kevesek között volt Jókai Mór, a balközép híve, meg a szélsőbal néhány képviselője, Simonyi Ernő és Vidats János. Az „önsegélyező” szervezet, a Buda-Pesti Munkásegylet, amely nyomdászokon kívül főképpen kisiparosokat, meg a velük patriarchális viszonyban élő mesterlegényeket tömörített, 1868. február 16-án tartotta alakuló közgyűlését. Hetilapja a *Munkások Újsága* címet viselte annak jeleként, hogy Táncsics Mihály 1848-as újságjának örökébe kívánt lépni.

Az önszegélyezők egylete azonban már zászlóbontása idején erős ellenféllel találta magát szemben: Ferdinand Lassalle híveivel, a modern szocializmus eszméinek első hazai terjesztőivel, az önálló munkásszervezkedés elindítóival.

AZ ÁLTALÁNOS MUNKÁSEGYLET MEGALKULÁSA

A szocialista szervezkedés magyarországi élharcosai széles látókörű, művelt munkások voltak, akik – mint abban az időben a legtöbb mesterlegény – felszabadulásuk után bejárták Európát. Többségük a német nyelvterülethez tartozó országokban – Ausztriában, Németországban, Svájcban – fejlesztette mesterségbeli tudását, hol itt, hol ott vállalva egy-egy esztendőre vagy hosszabb időre munkát. A magyarországi munkások majd valamennyien tudtak németül, elsősorban azok, akik a soknemzetiségű vidékeken vagy a soknyelvű fővárosban születtek. A valcoló mesterlegények vándorútjuk során Franciaországba, Angliába is eljutottak. A nyugat-európai országokban, a fejlettebb tőkés viszonyok között az osztályellentétek a hazainál tisztultabb formában jelentkeztek, a munkásmozgalom a fejlődés magasabb fokán állott. A világot látni, mesterségben és tudásban gyarapodni vágyó iparossegédek így nemcsak szakmai ismeretekben, hanem politikai tapasztalatokban is gyarapodtak.

Németországban és Ausztriában a 60-as évek közepén Ferdinand Lassalle-nak, az első német szocialista szervezet, az Általános Német Munkásegylet megteremtőjének és vezetőjének eszméi voltak a legelterjedtebbek. A valcoló munkásokra főként az ő nézetei hatottak, hazatérve ezeket honosították meg Magyarországon is. Az éppen csak osztálytudatra ébredő magyarországi proletárok Lassalle művein keresztül olyan szocialista irányzattal ismerkedtek meg, amely magában foglalta ugyan Marx és Engels ideológiájának alapelemeit, de forradalmi végkövetkeztetéseit önálló koncepcióval helyettesítette. Lassalle szerint a tőkés társadalom két alapvető osztályból áll: a vagyonosok osztályából, amelyhez a gyárosok, a tőkepenzesek és a földbirtokosok tartoznak és a munkásosztályból, amely nemcsak az ipari és a mezőgazdasági proletariátust, hanem a szellemi munkásokat, a városi és falusi kispolgárokat is felöleli. Lassalle szocialista mozgalma ennek a szélesen értelmezett proletariátusnak teljes

emancipációjáért harcolt, a tőkés kizsákmányolás megszüntetését tűzve ki végső célul.

Marx és Engels, a tudományos szocializmus megalapítói már a Kommunista Kiáltványban rámutattak arra, hogy az ipari fejlődés útja a nagyüzem, s ebből kiindulva a koncentrált termelőeszközök forradalmi kisajátítását állították feladatként a szervezett proletariátus elé. A 60-as évek Németországában azonban még a kisüzemi termelés volt túlsúlyban, a proletariátusban erős volt az önállósulás, a kistulajdonossá válás vágya. Lassalle erre a tényre alapozta elméletét – szocializmusa a kollektív kistulajdon gondolatára épült. A munkásoknak vállalkozókká kell lenniük, de vállalataikat nem egyéni, hanem szövetkezeti alapon kell létrehozniuk – vallotta Lassalle abban a meggyőződésben, hogy a nem haszon-szerzés céljából alakult „produktív társulatok” olcsóbb termékeikkel gyorsan kiszorítják a piacról a tőkés vállalkozókat, hatalmukba kerítik az egész társadalmi termelést, és így megszűnik a kizsákmányolás. Lassalle szerint a „termelő társulatok” alakításához szükséges tőkét az államnak kell a proletárok rendelkezésére bocsátania. Ennek azonban előfeltétele a proletariátus politikai egyenjogúsítása. Ha a társadalom többségét alkotó munkáosztály megszerzi az általános, titkos választói jogot, a parlamentben is többségbe kerül: a burzsoázia osztályállama így „szabad népállammá” változik. Az osztályok feletti állam parlamentje hajlandó lesz arra, hogy hitelt nyújtson a „termelő társulatok” létesítéséhez. Így került az általános, titkos választójogért indított harc és a „termelő társulatok” alakítása a lassalleánus mozgalom követeléseinek középpontjába.

Lassalle és hívei úgy gondolták, hogy a „szabad népállam” keretei között, spontán folyamat eredményeként létrejön az új, kizsákmányolástól mentes, osztály nélküli, szocialista társadalom. Hittek abban, hogy a vagyonosokat is meg lehet győzni a szocialista rendszer megvalósulásának történelmi szükségszerűségéről, s ennek következtében az uralkodó körök önként adják majd át hatalmukat a munkáosztálynak. Lassalle a tudományos szocializmus koncepciójának egészét nem fogadta el: elutasította Marx és Engels forradalomelméletét, a proletariátus diktatúrájáról szóló tanítást és a következetes, kemény osztályharcot is. Tanításainak terjedése azzal a veszéllyel járt, hogy a proletárok túlbecsülik az általános választójogért és a „termelő társulatok” létesítéséért indított küzdelmet,

illúziókat táplálnak a kispolgárság és a polgári értelmiség iránt, nem ismerik fel a burzsoázia és a proletariátus kibékíthetetlen érdekellentéteit, lemondanak az osztályharc következetes alkalmazásáról, és inkább a szellemi fegyverekkel vívott, békés küzdelmet tekintik célravezetőnek.

A lassalleánus eszmék ennek ellenére pozitív szerepet töltöttek be a német nyelvterületek szocialista munkásmozgalmának kibontakoztatásában. A munkásosztály öntudatosabb rétege felismerte, hogy a társadalmi egyenlőtlenség alapja a magántulajdon, a tőkés rendszer éppen olyan történelmi produktum, mint a feudalizmus, amely már a múlté. A proletárok Lassalle eszméi nyomán értették meg, hogy a munkásosztály csak egy új, osztály nélküli társadalomban, a szocializmusban válhat szabaddá. Mindez növelte a munkásság osztálytudatát, szervezkedésre, harcra ösztönözte az eszmék követőit.

1867 decemberében, az önszegélyező Buda-Pesti Munkásegylet előkészítésével egy időben, szervezkedni kezdtek a pest-budai lassalleánusok is. A szocialista egylet megalakításának gondolata – éppúgy mint az önszegélyező egyleté – a Nyomdászok Önképző Egyletében merült fel. Az előkészítés munkálataiban a lassalleánus Hirsch Lipótnak és a szocialista eszméket kispolgári demokrata nézetekkel elegyítő Ihrlinger Antalnak, két magyarországi születésű német nyomdásznak jutott vezető szerep. Törekvéseiket Hrabje János asztalos is támogatta. Nagy műveltségű, képzett szocialista volt, tagja az Internacionálé Főtanácsának. 1866 őszén apja halála miatt vissza kellett térnie Londonból Magyarországra. „Hrabje polgártárs, akinek a közeli időben Londonból Magyarországra kell távoznia, megbízatik – szól a Főtanács 1866. szeptember 18-i ülésén elfogadott határozat –, hogy abban az országban a Szövetség nevében tevékenykedjék.”³⁵ Hazatérve kapcsolatot teremtett a lassalleánus nyomdászokkal és segítséget nyújtott a szocialista munkásegylet megalakításához.

1868. február 9-én egy tágas, Üllői úti asztalosműhelyben tartották meg első gyűlésüket a szocialista munkások: főként a kisipari szakmák

³⁵ Genyeralnij Szovjet Pervovo Intyernacionala (1866–68). Moszkva, 1963. 3. Magyarul idézi: ERÉNYI TIBOR, A magyarországi munkásmozgalmak és az I. Internacionálé (In: Az I. Internacionálé és Magyarország. Szerk. ERÉNYI TIBOR és KOVÁCS ENDRE) Bp. 1964. 258.

képviselői, nyomdászok, cipészek, asztalosok és szabók. A gyűlésen a sok-nemzetiségű fővárosban nagy számmal dolgozó németek és szlovákok is részt vettek. Határozatot hoztak a magyarországi munkásosztály első szocialista szervezetének, az Általános Munkásegyletnek a megalakításáról.

Az új szervezet programját a február 23-án kibocsátott *Szózat* körvonalazta. Bevezetője Lassalle eszméi alapján vázolta fel a munkásságnak a tőkés társadalomban elfoglalt helyét, rámutatva arra a folyamatra, amely a fejlettebb tőkés országokhoz hasonlóan Magyarországon is a dolgozó osztályok pauperizálódásához vezet. Lassalle gondolatmenetének hatása tükröződik abban is, hogy nemcsak a munkásosztály, hanem az egész magyar társadalom feladatának tekintette a tömegnyomor terjedésének megállítását, egy új, igazságosabb rendszer megteremtését. Utalva az 1848-as jobbagyfelszabadításra, amelyet a hatalmon levő nemesség kezdeményezett, rögzíti le a *Szózat*: „E hon polgárainak hazafiságától elvárja a munka népe, hogy saját osztályelőnyeit – mint a honi aristokratia tette – figyelmen kívül hagyva, az általánosság javához, az örök igazság koronázásához járulni fog . . .”

A *Szózat* országos jellegű szocialista szervezet létrehozását tűzte ki célul. Feladatait a munkások általános műveltségének és szakmai tudásának továbbfejlesztése mellett a következőkben határozta meg: „Az Általános Munkásegylet célja a munkásosztály szellemi és anyagi érdekeinek óvása és előmozdítása. E célt elérni törekszik . . . 1. minden törvényes eszközök fölhasználása által, hogy a politikai és a polgári jogokat a munkásosztály számára megnyerje; 2. buzdításokkal a munkásosztály anyagi helyzetének jobbítására, s a Lassalle elvei szerinti termelő-egyesületek lehetővé tétele által; 3. a napi kérdések szabad megvitatása által, melyek a munkásvilágra társas horderővel bírnak . . .”³⁶

Az Általános Munkásegylet *Szózat*-a tehát Lassalle programjának megfelelően hirdette meg a küzdelmet a munkásosztály politikai és gazdasági egyenjogúsításáért. A szocialista társadalom megteremtéséről nincsen szó a programban, de a politikai törekvések, a termelő társulatok szorgalma-

³⁶ A munkások kérdéséhez. *Arany Trombita*, 1869. március 27. Közli: A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (továbbiakban: MMTVD) I. Összeáll. ERÉNYI TIBOR. Bp. 1951. 74.

zása és a világosan kimondott elv – „A tűzszlop, mely bennünket vezérel, Lassalle Nándor tana legyen!” – nem hagy kétséget afelől, hogy az Általános Munkásegylet szocialista tanítások alapján állt.

Az Általános Munkásegylet alapszabályait 1868 júniusában dolgozták ki és az augusztus 9-én tartott első nyilvános közgyűlésen fogadták el. Együttal megválasztották az egylet tisztikarát is: az addigi ideiglenes elnök, Hrabje János helyére Hirsch Lipót került. Az alapszabály szövege megismétli a *Szózat*-ban foglalt alapelveket, feladatokat, de már olyan kitételek is olvashatók benne, amelyek az Internacionálé eszmei hatását tükrözik. Az egyik pont lerögzíti az Általános Munkásegylet jogát a nemzetközi kapcsolatok fenntartására: „Testvéries közlekedést eszközölni az idegen földön levő társakkal.”³⁷ Az alapszabályok az egylet nevét magyar, német és szlovák nyelven is feltüntették, az egylet pecsétje is háromnyelvű volt, jelölül annak, hogy nemcsak a magyar, hanem az ország területén élő nemzetiségi munkásokat is tömöríteni kívánja.

Az Általános Munkásegylet már megalakulásakor kapcsolatban állt a nemzetközi munkásmozgalommal, s e szálak a következő esztendőben mind jobban megerősödtek. A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa és a pesti szocialisták összeköttetését Hrabje János teremtetete meg, aki hazatérése után levelezett Londonnal. Az Általános Munkásegylet 1868 szeptemberében táviratban üdvözölte az Internacionálé brüsszeli kongresszusát, a magyarországi munkásság jókívánságait és együttérzését tolmácsolva a „proletariátus bátor bajnokainak”.³⁸ Nemzetközi szolidaritásának tanúbizonyságaként a vezetőség 1868 végén gyűjtést indított a bázeli általános sztrájk támogatására.

1868 őszén a pest-budai munkásokon kívül a temesváriak is összeköttetésben álltak az Internacionáléval. A kapcsolat megteremtésében Farkas Károlynak, a resicai születésű gépszerezőnek jutott jelentős szerep. Tanuló éveit Svájcban töltötte, ott ismerkedett meg Johann Philipp Beckerrel, az Internacionálé genfi központi szekciójának vezetőjével. Hazatérve Temesvárott vállalt munkát; 1868 októberében az ő segítségével alakult

³⁷ OL Belügyminisztérium levéltára. Általános iratok 1870–III–4–433. (3802/1869). Lásd: MMTVD I. 76.

³⁸ Marxizmus–Leninizmus Intézet, Moszkva. Központi Pártarchívum (továbbiakban: IML CPA) Fond 21. op. 1. ed. hr. 27/10. Magyarul lásd: MMTVD I. 75.

meg a Temesvári Általános Munkásegylet. Továbbra is kapcsolatban maradt Beckerrel, terjesztette a genfi szekció lapját, az Internacionálé eszméit propagáló *Der Vorbote*-t. 1869 januárjában az Internacionálé Főtanácsa Farkas Károlyt a szövetség magyarországi főmegbízottjává nevezte ki, felhatalmazva arra, hogy tagokat vegyen fel és szervezze a Nemzetközi Munkásszövetség magyarországi szekcióját.

Az 1868-as év az Általános Munkásegylet belső erősödésének és az önsegélyező mozgalommal vívott harcának éve volt. A küzdelemben a Budapesti Munkásegylet maradt alul: a polgári védnökök befolyásától mentes, az új, szocialista eszméket hirdető Általános Munkásegylet könnyen magához vonzotta az önsegélyező szervezet politikailag aktív tagjait. A Budapesti Munkásegylet az év végére elnéptelenedett, lapja, a *Munkások Újsága* is megszűnt.

KÍSÉRLETEK MUNKÁSPÁRT ALAKÍTÁSÁRA

Míg az önsegélyezőök szervezete politikamentes program alapján működött, az Általános Munkásegylet elsőrendű feladatának tartotta, hogy a munkásosztálynak mint a demokratikus szabadságjogok új harci osztályának képviselőjében bekapcsolódjék az ország politikai életébe. A szocialista szervezet zászlóbontását nagymértékben akadályozta, hogy az egyleti alapszabályok hatósági jóváhagyása hónapokon, sőt, éveken át késlekedett. A munkások vezetői ezért újabb szervezeti formát kerestek a szocialista eszmék terjesztésére és a politikai harc irányítására. Erre ösztönözte őket az ausztriai és a németországi szocialisták példája is.

Az ausztriai munkások első szervezetét, az 1867 decemberében alakult bécsi Munkásképző Egyletet alapszabályai nem jogosították politikai tevékenységre, ezért a szocialisták körében már korán megérlelődött egy politikai jellegű munkáspárt létrehozásának a gondolata. A pártért indított harc élén az Internacionálé tagjai, a bécsi munkásmozgalom legtevékenyebb irányítói álltak: Heinrich Oberwinder újságíró, Hermann Hartung asztalos és a tehetséges, ifjú proletárköltő, Andreas Scheu, mintakészítő.

Egy 1868 áprilisában tartott munkásgyűlés határozatot hozott arról, hogy az év őszére össze kell hívni a „munkások testvériesülési ünnepét” és azzal egyidejűleg az első összmonarchiai munkáskongresszust. A terv

az volt, hogy a munkások képviselői tömegtüntetés keretében ítélik el a kormánykörök szította nemzeti gyűlölködést, összegezik társadalmi-politikai programjukat, és megalakítják a proletariátus politikai pártját, az Internacionáléhoz csatlakozó szociáldemokrata pártot. A kormánykörök keresztülhúzták e számítást: Ferenc József császár az ünnepséget és a kongresszust személyesen tiltotta be.

A szociáldemokrata párt az 1868. augusztus 30-án, a tervezettnél szűkebb körben megtartott 9. nyilvános munkásgyűlésen mégis megalakult. A párt programja hangsúlyozta a munkások küzdelmének törvényes jellegét, a lassalleánus tanítások értelmében követelte a „szabad népállam helyreállítását” és az állami hitellel alakuló „termelő társulatok” létesítését. A dokumentum állást foglalt a nemzeti kérdésben is, leszögezve, hogy „a szociáldemokrata párt sikraszáll a népek önrendelkezési jogáért”.³⁹ Ez a megfogalmazás azt mutatja, hogy a szocialisták túlléptek a nemzetek egyenjogúságának demokratikus jelszaván, s ez méltán illeszkedik az ausztriai munkásmozgalom forradalmi tradíciói közé. A bevezetőt a párt hat pontba foglalt politikai követeléseai egészítik ki: a korlátlan egyesülési és gyülekezési jog, a teljes sajtószabadság, az általános, közvetlen választói jog, a vallásszabadság, az állandó hadsereg megszüntetése és a nép fellegyverzése.

Az augusztus 30-i munkásgyűlés megválasztotta a párt vezetőségét, a „szociáldemokrata bizottságot”, amely a szocialista eszmék terjesztését, a párt szervezeti kiépítését és a politikai küzdelem irányítását tekintette feladatának. Ősszel a Monarchia nagyobb ipari gócpontjaiban (Grazban, Linzben, Wiener-Neustadtban, Reichenbergben) sorra megalakultak a helyi szociáldemokrata bizottságok. 1868 novemberében azonban Giskra belügyminiszter a lassalleánus eszméket és a párt programját „államveszélyesnek” nyilvánította, és a szociáldemokrata bizottságot feloszlatta. A párt vezető szerve mégsem széledt szét, munkáját illegálisan folytatta tovább, keresve a legális tevékenység módozatait.

A szociáldemokrata párt létrehozására irányuló erőfeszítések Ausztriában és Németországban szinte egy időben kezdődtek, és egymással szoros

³⁹ LUDWIG BRÜGEL, *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*. I. Wien, 1922. 141. Korabeli magyar fordítását lásd: Pozsonyi munkásgyűlés. *Arany Trombita*, 1869. március 31. Közli: MMTVD I. 129–130.

kapcsolatban folytak. A német szociáldemokráciának elsősorban a délnémet államokban volt bázisa: szervezeti keretet az 1863-ban (a lassalleánus Általános Német Munkásegylettel egy időben) létrehozott Német Munkásegyletek Szövetsége teremtetett számára. Ez a szervezet eredetileg politikamentes önszegélyező programmal alakult, de 1867-ben már az Internacionáléval összeköttetésben álló vezetők irányították, közöttük August Bebel és Wilhelm Liebknecht, Marx és Engels hívei. A két kiemelkedő vezető arra törekedett, hogy a szövetséget politikai jellegű, szocialista szervezetté fejlessze. Munkásságuk eredményeként a Német Munkásegyletek Szövetsége 1868 szeptemberében, a nürnbergi kongresszuson az Internacionálé szervezeti szabályzatának Marx alkotta bevezetőjét fogadta el programjául, és kimondta csatlakozását a Nemzetközi Munkásszövetséghez.

A Német Munkásegyletek Szövetsége 1868–69 fordulóján még nem volt önálló proletárszervezet: jelentős erőt képviseltek soraiban a délnémet Néppárt tagjai, a kispolgári demokrata eszmék, törekvések hívei. A szervezeti egybefonódást Marx és Engels gyakran bírálta abban a meggyőződésben, hogy az akadályozza a proletár osztályérdekek nyílt képviselését, hátráltatja a munkásosztály önállósodásának folyamatát. A szociáldemokrácia és a kispolgári demokraták együttműködése az egységes, Ausztriát is magában foglaló, demokratikus Németország megteremtésért indított harcban jött létre; ez a követelés a német munkások és a demokratikus érzelmű kispolgárok körében egyaránt népszerű volt.

Annak a törekvésnek, hogy Ausztria csatlakozzék a demokratikus német birodalomhoz, számos követője és hirdetője akadt Ausztriában is, elsősorban a német nacionalista érzelmű értelmiségi-kispolgári rétegekben, de a munkások között is. A szociáldemokrata bizottság tagjai közül elsősorban Oberwinder hódolt a nagynémet eszmének, ő szorgalmazta – a Német Munkásegyletek Szövetségének mintájára – a szocialisták és a demokratikus polgárság együttműködését is. A közös politikai megnyilvánulások ugyan legális lehetőséget nyújtottak a szociáldemokratáknak a nyilvános politikai szereplésre, a szocialista program terjesztésére, hatásuk mégsem volt egyértelműen pozitív. Az ausztriai német szociáldemokraták Oberwinder köré tömörült csoportja ugyanis figyelmen kívül hagyta a Monarchia proletariátusának soknemzetiségű jellegét, s a német egység jelszava mögött lassanként háttérbe szorult a népek önrendelkezési jogá-

nak követelése. Ez a magatartás akadályozta a Monarchia nem német proletárjainak (különösen a cseh munkásoknak) a tömörítését a szociáldemokrácia soraiban, és összekovácsolta a nemzeti burzsoázia és a munkásosztály aktív elemeit. A problémákat csak mélyítette, hogy a bécsi szociáldemokrata bizottság a nürnbergi kongresszuson csatlakozott a Német Munkásegyletek Szövetségéhez, majd egy esztendővel később, 1869-ben a német Szociáldemokrata Munkáspárthoz is.

Az ausztriai szocialista munkásmozgalom politikai aktivizálódása és a szociáldemokrata párt megteremtésére irányuló erőfeszítések hasonló lépésekre ösztönözték a magyarországi szocialisták vezetőit is. Útjuk Ausztria proletár mozgalmáival párhuzamosan haladt, tevékenységüket a szoros együttműködés jellemezte.

A magyarországi és az ausztriai szocialisták már 1868 őszén kapcsolatban álltak egymással. A bécsiek sajtóorgánumai – előbb az *Arbeiterblatt*, majd a *Volksstimme* – rendszeresen közöltek tudósításokat a pesti munkásmozgalom eseményeiről. 1868 novemberében nemcsak a lajtántúli területeken, hanem Magyarország fővárosában is megalakult a szociáldemokrata bizottság, Ihrlinger Antalnak, az Általános Munkásegylet egyik vezetőjének irányításával. Az együttműködést erősítette az 1869. március 29-én, Pozsonyban tartott első magyarországi nyilvános munkásgyűlés, amelyen a bécsi szociáldemokrata bizottságot Hermann Hartung, a pesti Ihrlinger Antal képviselte. A gyűlésen a bécsi szociáldemokrata programot terjesztették elő, és azt a pozsonyi munkások – németek, magyarok, szlovákok – egyhangúlag elfogadták.

1869 tavaszán mind sürgetőbbé vált a fővárosi szocialisták nyílt zászlóbontása és bekapcsolódása az ország politikai életébe. A demokratikus szabadságjogokért indított harc irányítására hivatott legális szervezet, az Általános Munkásegylet alapszabályai azonban még ekkor is aláírás nélkül heverték a belügyminisztériumban; a hatóságok képviselői nem akarták elismerni a munkásosztály jogát a politikai küzdelemhez.

A demokratikus érzelmű, ellenzéki polgársággal együttműködő ausztriai és német munkásmozgalom példája, meg a politikai elszigeteltségből fakadó hátrányok arra késztették a szocialisták vezetőit, hogy kapcsolatot teremtsenek a magyar parlamenti ellenzék, az Országos 48-as Párt néhány, a munkások ügyével rokonszenvező képviselőjével. Az együttműködés útját elsősorban Ihrlinger Antal és Kretovcics József egyengette – mind-

ketten a 48-as párti *Magyar Újság*-ot is előállító Magyar Nyomda munkásai – abban a meggyőződésben, hogy az ellenzék demokratikus érzelmű tagjai támogatni fogják a proletariátus társadalmi-politikai követeléseit, és előmozdítják az Általános Munkásegylet alapszabályainak hatósági jóváhagyását.

A szocialisták vezetőinek mindenekelőtt Táncsics Mihály, az akkor már idős forradalmár jóakarató támogatását sikerült megszerezniök. 1869. június 26-án rendelkezésükre bocsátotta hetilapját, az *Arany Trombitá*-t, amelynek hasábjain lehetőség nyílt a szocialista eszmék terjesztésére. Az Általános Munkásegylet irányítói biztosak voltak abban, hogy Táncsics rokonszenvvel övezett alakja, népszerűsége a munkások és a parasztok körében súlyt és tekintélyt ad a Munkásegyletnek, az a befolyás pedig, amellyel Táncsics a politikai életben rendelkezik, megóvja a szervezetet a hatósági zaklatásoktól. Az 1869 júliusában tartott közgyűlésen Táncsicsot választották meg az Általános Munkásegylet elnökévé. A 48-as párt tagjai közül elsőként Gonda László és Sassy Árpád csatlakozott az egylethez.

Rövidesen sor került a fővárosi szocialisták nyilvános fellépésére is. A szociáldemokrata bizottság kibővítése révén alakult „népválasztmány” 1869. augusztus 22-re nagygyűlést hívott össze a Gázgyár előtti térre (ma: Köztársaság tér). Napirendjére két témát tűztek: „A lakáshiányt” és „A munkáskérdést”. Bár az első napirendi pont a fővárosi munkásság egyik régen megoldásra váró problémáját állította a középpontba, mégsem ennek a kérdésnek a megvitatása volt a gyűlés alapvető feladata, hanem a „szociáldemokrata párt” megalakítása és programjának meghatározása. „A munkáskérdés” megfogalmazást az osztrák kormány tiltó rendelkezései nyomán támadt jogos elővigyázatosság diktálta. (A bécsi szociáldemokrata bizottság tagjait 1869 áprilisában perbe fogták és elítélték.)

A második napirendi pont keretében két munkásprogramot terjesztettek elő. A demokratikus polgárság leghaladóbb szárnyának követeléseit tartalmazó javaslatot Sassy Árpád, az *Arany Trombita* szerkesztője, Táncsics közvetlen munkatársa ajánlotta elfogadásra, az 1868. augusztus 30-i bécsi szociáldemokrata programot pedig Ihrlinger nyújtotta be,

felszólítván a jelenlevőket, a „munkások kívánalmai elérése tekintetéből párttá alakulni”.⁴⁰

Sassy bevezető szavai egyenlőséget követeltek a súlyos anyagi terheket hordozó, de az állampolgári jogoktól megfosztott proletároknak. Csakúgy, mint a lassalleánus munkások, Sassy is az általános választójog kivívását tekintette legfontosabb feladatnak. „... míg a választás által a közügyek intézésébe be nem folytok – szolt a nagygyűlés résztvevőihöz –, addig jobb sorsra számítanotok sem lehet. Tehát az általános választási jog lesz az első lépés, s azután a többi éppen olyan fontos jog kiküzdése, amelyek nélkül a rabszolgaságból kiemelkedni képesek nem lesztek.”⁴¹ 11 pontból álló programja a polgári demokratikus követeléseket foglalta össze: az általános választójog, az egyesülési, gyülekezési jog és a sajtószabadság kivívását, az állandó hadsereg megszüntetését és a nép felfegyverzését, a fogyasztási adók eltörlését és a progresszív vagyonadó bevezetését. A program 7. pontja „a nemzetiségek teljes egyenjogúságára fektetett és minden más országtól teljesen független Magyarország” megvalósítását követelte.

A bécsi szociáldemokrata program, melyet Ihrlinger szembeállított Sassy tisztán polgári demokratikus programjával, részköveteléseit tekintve alig különbözött az előzőektől. Bevezetője azonban, amely a szocialista mozgalom végső célját a tőkés társadalom gazdasági alapjainak megváltoztatásában jelölte meg, rávilágít a polgári demokratikus és a szocialista törekvések közötti alapvető különbségre. „A social-democrata párt törvényes és békés úton, csakis a nyilvános meggyőzés hatalma által minden állampolgárnak egyenjogúsítását elérni óhajtja – szolt a magyar nyelvre nehézkesen átültetett szöveg –, egyenjogúsítását pedig politikai tekintetben a szabad népállam helyreállítása, az általános, egyenes választási jog behozatala által minden képviselő testületbe, társadalmi tekintetben, az államtól segélyezett produktív egyesületek által eszközölt minden egyesnek munkajövedelme saját élvezeti joga által. Nemzetiségi tekintetben a social-democrata párt azt a népek önhatározati joga által kívánja meghatározni.”⁴² Megjegyzendő, hogy a népek önrendelkezési jogának

⁴⁰ Népgyűlési tudósítás f. hó 22-én tartott gyűlésről. *Arany Trombita*, 1869. augusztus 28. Lásd: MMTVD I. 105.

⁴¹ MMTVD I. 104.

⁴² MMTVD I. 105.

internacionalista követelése mellett a szocialista program a részkövetelések között sem érintette külön a nemzeti függetlenség, az Ausztriától való elszakadás problémáját. A nemzeti kérdést illetően ragaszkodott a bécsi program álláspontjához, jóllehet más vonatkozásban módosította annak szövegét, a részköveteléseket négy újabbal egészítve ki. (Az egyház és az állam szétválasztása, a kolostorok megszüntetése, az ingyenes oktatás és a progresszív jövedelmi adó bevezetése.)

Az augusztus 22-i pesti munkásnaggyűlés résztvevői elfogadták a szocialista programot, ünnepélyes keretek között megesküdték a nemzetközi proletármozgalom vörös zászlajára, hogy a szocialista eszmékhez hűek maradnak. A vörös lobogóra tett nyilvános eskü ez időben vált általánossá a munkásmozgalom gyakorlatában. 1869 nyarán és őszén hasonló demonstrációra került sor Brünmben és Pozsonyban is. Az augusztus 22-i munkásgyűlés kimondotta a szociáldemokrata párt megalakulását, meghatározta programját és 50 tagú „népválasztmányt” alakított, hogy az a „pártot az egész országban ezen program értelmében” szervezze.⁴³

A szocialista követelések nyilvános meghirdetése kérdésessé tette a 48-as párt és a szervezett munkások szövetségének kibontakozását. Az 1869 őszen lefolyt sajtóvita világosan megmutatta az alapvető ellentéteket, melyek a 48-as párt vezéralakjait a szocialista munkásmozgalommal szembeállították. Irányi Dánielnek az augusztus 22-i munkásgyűléssel és az elfogadott programmal foglalkozó cikke arról tanúskodik, hogy a parlamenti ellenzék követeléseinek a középpontjában Magyarország függetlenségének kivívása állott, minden egyéb követelést e célnak rendelt alá. Irányi és a 48-as párt többi, demokratikus érzelmű vezetője e harcban számított a munkásosztály támogatására, de csak abban az esetben kívánt együtt haladni a szervezett munkássággal, ha az programját szintén a függetlenségi harcnak rendeli alá, és lemond szocialista követeléseiről. „Mi részünkről kötelességünknek tartjuk figyelmeztetni a munkásokat – írta Irányi Dániel –, hogy a szocialista zászló kitűzése ügyüket előmozdítani nem fogja, nem annyival inkább, mert még legelőrehaladottabb barátai is a szabadságnak és egyenlőségnek, szóval a demokraciának,

⁴³ Magyarországi Munkáspárt. *Munkás-Heti-Krónika*, 1873. március 16. Lásd: MMTVD I. 262.

nemigen lesznek hajlandók az úgyis nehéz feladatokat, úgymint az ország törvényes függetlenségének helyreállítását s az imént említett demokratia elveinek létesítését egy új, mégpedig oly feladattal szaporítani, amely még sehol tisztába hozva nincs, s az első helyen említett és az egész nemzetet érdeklő feladatok megoldását megnehezíteni képes lenne.”⁴⁴

A szocialisták azonban nem tették magukévá a 48-as pártnak a dualizmust egyoldalúan, a nemzeti függetlenség szempontjából elmarasztaló álláspontját. Központi feladatuknak nem az osztrák-magyar viszony módosítását tartották, hanem a „társadalmi kérdés” megoldását, a munkásosztály politikai-gazdasági egyenjogúsítását, a szocialista társadalmi rendszer megvalósításáért folytatott harcot. Ez annyit jelentett, hogy a szocialista munkásság szembehelyezkedett az ellenzékiesség hagyományos – elsősorban függetlenségi – tartalmával, az ország társadalmi-politikai rendszerét a munkásság osztályszempontjai alapján bírálta.

A szocialista munkások álláspontját összegezte az az 1870 elején megjelent röpirat – a magyarországi szocialista irodalom első terméke –, amely *Mit óhajtunk!* címmel magyar és német nyelven látott napvilágot. Hivatkozva Kossuth Lajosnak és magyarországi híveinek álláspontjára, a röpirat velük egyetértően szögezi le, hogy az 1848-as forradalom nem oldotta meg valamennyi feladatát. Míg azonban Kossuthnak és követőinek nézete szerint a forradalom befejezetlenségét elsősorban a nemzeti függetlenség elvesztése jelenti, a röpirat szerint a társadalmi kérdés megoldatlansága. Nyíltan leszögezi: a szocialista munkások nem a függetlenségi harc folytatásában és befejezésében, hanem a demokrácia és a „társadalmi kérdés megoldásában” látják 1848 örökségének valótlalását.

A röpirat azt is tükrözi, hogy a munkásság szocialista meggyőződésű csoportja csalódott az emigrációból hazatért egykori forradalmároknak, de bízott Kossuthban, tőle várta a szocialista munkásmozgalom támogatását. „Még él Kossuth – hangsúlyozza a röpirat –, és ő is belátja, hogy vannak kérdések, melyek sokkal nagyobb heveséssel várják megoldásukat, mint a nemzetiség kérdése. . . Ami Lassalle Németországra nézve

⁴⁴ IRÁNYI DÁNIEL, A munkás-mozgalom Pesten. *Magyar Újság*, 1869. szeptember 4.

volt, az talán – és ezt látnoki komolysággal állítjuk – Kossuth Lajos Magyarországra nézve lesz.”⁴⁵

A magyarországi szocialista munkások Kossuthban mindenekelőtt a forradalmárt, a demokrácia és a társadalmi haladás élharcosát látták és tisztelték; ez vezérelte a szerzőt is, mikor röpiratában – a reményt összekeverve a valósággal – Kossuth jövőbeli útját Lassalle-éval látta azonosnak. De a remény nem vált valóra. Kossuth az emigráció éveiben nem tudott lépést tartani az új korszak forradalmi követelményeivel. A szocialista mozgalom vezetését, szellemi támogatását nem vállalta, sőt el is határolta magát tőle, félve, hogy a társadalmi ellentétek elmélyítése – amit az osztályharc talaján álló munkásmozgalom számlájára írt – a „nemzeti egység” megbomlásához vezet, és ez veszélyezteti a függetlenségért indított harc sikerét.

A 48-as párt vezetőinek elzárkózása a szervezett munkásokat mindinkább arra készítette, hogy szövetségeseiket ne a polgárok, hanem a proletárok között keressék, éljenek azok akár Ausztriában, akár a Monarchia határain kívül. A nemzetközi összeköttetések kiszélesítését a német Szociáldemokrata Munkáspárt, az „eisenachi párt” megalakulása (1869. augusztus 7–9.) is elősegítette.

Az első legális, politikai jellegű munkáspárt az Internacionálé német tagozataként jött létre, a Német Munkásegyletek Szövetsége kezdeményezésére. Bár programja még sok lassalleánus követelést tartalmaz – szerepel benne a „szabad népállam”, a „teljes munkahozadék” és a termelő társulatoknak „demokratikus garanciák mellett” nyújtandó állami hitel –, tartalmazza az Internacionálé alapokmányainak több lényeges megállapítását is: az osztályuralom valamennyi formájának eltörléséről, a tőkés termelési rendszer megszüntetéséről és a harc nemzetközi jellegéről szóló marxi eszméket.

Megalakulásakor az eisenachi párt soraiban az egész német nyelvterület – az északi és a délnémet államok, az Osztrák–Magyar Monarchia, Svájc – szocialista szervezetei tömörültek. (Az Általános Német Munkás-

⁴⁵ „Mit óhajtunk!” Egy szó a munkáspárttól a magyar országgyűléshez a magyar honi munkásegyletek részéről a képviselőházhoz benyújtott kérvények felvilágosítása és megerősítése érdekében. Kiadja IHRLINGER ANTAL. Pest, 1870. Az eredeti magyar nyelvű kiadás nem áll rendelkezésre. Az idézetek a *Népszava*, 1884. június 20-i számából valók.

egylet, melyet ekkor Lassalle utódja, Schweitzer vezetett, megtartotta különállását.) Az alakuló kongresszuson a Monarchiából négy küldött vett részt, ezek kimondták a szociáldemokrata munkások csatlakozását az eisenachi párthoz. A magyarországi munkások ez irányú elhatározását a pozsonyi szocialisták vezetője, Niemczik jelentette be a bécsi küldöttválasztó munkásgyűlésen.

A Szociáldemokrata Munkáspárt monarchiabeli szervezésének nyitánya az 1869. november 14-én Pozsonyban tartott illegális kongresszus, amelyen Ausztria–Magyarország nagyobb városainak szociáldemokrata küldöttei vettek részt. A bécsi delegációt Oberwinder vezette, Pozsonyból négy, Pestről és Győrből két-két küldött jelent meg a tanácskozáson. (Álnéven szerepeltek, kilétükre ezért mindmáig nem derült fény.) A kongresszus résztvevői elfogadták az eisenachi programot és megbeszélték az együttműködés módozatait.

November végén Magyarország fővárosában „szociáldemokrata klub” alakult – az eisenachi párt pest-budai csoportjának centruma és gyülekező helye. Munkáját – az eisenachi program népszerűsítését, a proletárok szervezését – Ihrlinger Antal és az ez időben Pestre költözött neves Rajnavidéki szocialista agitátor, Friedrich Wilhelm Raspe irányította. A csoport legfeljebb száz tagot számlált, befolyása azonban – mint azt az 1870 első hónapjaiban lezajlott megmozdulások bizonyítják – több ezer munkásra terjedt ki.

1869 őszén kezdődött meg az Internacionálé magyarországi szekciójának kiépítése is. Farkas Károly főmegbízott az év őszén költözött a fővárosba. Az Internacionálé marxi eszméit elsősorban a fegyvergyári, a gépgyári és a malomipari munkások között terjesztette, akik az augusztus végén alakult Pest-Budai Munkásképző Egyletben tömörültek. Az egylet a liberális Horn Ede publicista támogatásával, önszegélyező programmal alakult meg, de hamar kivilágltott, hogy munkástagjai az „önszegély” kifejezésen osztályharcot, sztrájkot, önálló munkásszervezkedést értenek, tehát gyökeresen mást, mint az egylet polgári támogatói. Farkas Károly maga is ennek a szervezetnek lett a tagja, majd rövidesen vezetője. Pozícióját arra használta fel, hogy a Pest-Budai Munkásképző Egyletet a Nemzetközi Munkásszövetség fővárosi bázisává fejlessze. Az Internacionálé tagjai – 1869–70-ben alig 40–50 fő – segítették, támogatták az eisenachi párt pesti csoportját.

A szociáldemokrata munkások kisszámú, de befolyását tekintve hatékony táborának felvilágosító és szervező munkája nyomán erőteljesen fejlődött a proletárok osztálytudata és harci kedve. 1870 első hónapjaiban öt nagyobb pesti gyárban robbant ki sztrájk, árszabálymozgalmat indítottak a nyomdászok is. Február közepén a rendőrség elfogta F. W. Raspét, a „külföldi igazgatót”, őt okolva a fővárosi megmozdulások kirobbanásáért. Február 17-én a pesti munkások tömegtüntetésen tiltakoztak az erőszakos eljárás ellen. A kormány utasítást adott Raspe kitoloncolására, karhatalommal verette szét a tüntetést, de a munkásmegmozdulások sora nem szakadt meg. Márciusban sztrájkba léptek az első magyar gépgyár munkásai is; küzdelmüket Farkas Károly és Strobl Antal, az Internacionálé tagjai irányították.

A rendőrség erőszakos beavatkozását az 1869 decemberi bécsi események is ösztönözték. 1869 december végén ugyanis – egy nagy bécsi tömegtüntetést követően – az osztrák kormány rendeletére a rendőrség letartóztatta az ausztriai szocialisták vezetőit, és felségárulás vádjával pert indított ellenük. A vádpontok között nagy súllyal szerepelt az eisenachi program népszerűsítése: a belügyminiszter a szociáldemokrata eszméket ismételten „államveszélyeseknek” nyilvánította és a szociáldemokrata szervezetek alakítását megtiltotta.

A magyar kormány ekkor még nem érezte szükségesnek, hogy hasonló módon lépjen fel a munkások szervezkedése és megmozdulásai ellen: a „munkáskérdés” létezését Magyarországon tagadta, a munkásmegmozdulásokat „külföldi izgatók” tevékenységére vezette vissza. De az 1870. februári erőszakos rendőri beavatkozás, meg az a tény, hogy a politikai jelleggel alakuló Általános Munkásegylet alapszabályait a belügyminiszter – éppen a politikai célok miatt – nem volt hajlandó láttamozni, jelezte, hogy a kormány a szociáldemokrata mozgalom kiszélesedése esetén nem riad vissza az ausztriai példa követésétől.

A fővárosi munkások aktivizálódását – 1870 tavaszán – nemcsak a gazdasági harc erősödése mutatta. 1870. április 3-án megkezdte működését az első szociális munkásintézmény, az Általános Munkás Betegsegélyező és Rokkantpénztár. (Alapítása Farkas Károly és Rauchmaul Károly malomgépész nevéhez fűződik.) Rendeltetése az volt, hogy támaszt nyújtson a keresőképtelen, beteg vagy megrokkant munkásoknak, aki-

ket a társadalom teljesen magukra hagyott. Megalakításával a szocialista munkásmozgalom újabb, legális centruma jött létre.

1870 tavaszán mind sürgetőbben vetődött fel annak szüksége, hogy az egymástól elszigetelt munkásszervezeteket egységes irányítás alá vonják. Ekkor született meg a német Szociáldemokrata Munkáspárthoz hasonló magyarországi munkáspárt létrehozásának gondolata.

A párt szervezése március végén kezdődött meg. Április 3-án megjelent a magyarországi szocialista munkássajtó első önálló terméke, az *Általános Munkás-Újság* (és német nyelvű testvér lapja, az *Allgemeine Arbeiter-Zeitung*), melyet Külföldi Viktor, a *Pester Lloyd* szocialista korrektora alapított és szerkesztett. A lap, ahogyan alcíme – *A magyarországi munkáspárt központi közlönye* – is jelzi, feladatának a pártalakulás előkészítését tekintette.

A munkáspárt megalakulása ekkor a két legnagyobb szervezet, az Általános Munkásegylet és a Pest-Budai Munkásképző Egylet között fennálló, eszmei-szervezeti ellentétek miatt hiúsult meg. A tervezett egyesülés kudarcához az Általános Munkásegylet elnökének, Táncsics Mihálynak a kormánysegély-kérése is hozzájárult. Táncsics nem tette magáévá az Internacionálé alapelveit, s a gondolatkörében egyre nagyobb tért hódító nacionalista eszmék, magyarosító törekvések szembeállították a proletár internacionalizmussal. Alig kezdte meg elnöki tevékenységét (egy évi betegség után, 1870 májusában), a szervezet vezetőségének megkérdezése nélkül segélyért folyamodott a kormányhoz. A kért összeg felhasználásával iparintézetet kívánt létesíteni, amely képzett munkásokat nevel a gyengén fejlett magyar ipar számára.

Az a három pont, amelyben a kormányhoz intézett *Emlékirat* összefoglalta az iparintézet céljait, megmutatja a szakadékot Táncsics és a szocialista munkásmozgalom törekvései között. „Óhajtom – írja az *Emlékirat* –, hogy a kézművesek nagy jelentőségű osztályának értelme akként és oly irányban fejlesztessék, miszerint önmaguktól oda legyen irányulva legfőbb óhajtasuk, hogy a hazában a nemzetiségek, a külön nyelvű népfajok fokonkint egy tömör nemzetté olvadjanak, erősödjenek, s ennél fogva magyar hazánk egy nagy állammá, hatalmas királysággá váljék – sokkal hatalmasabbá, mint volt hódításai folytán Nagy Lajos, Hollós Mátyás korában.” Táncsics a külföldről Magyarországra költözött munkások elmagyarosítását is célul tűzte ki. A proletár internacionalizmus

elvével és az Általános Munkásegylet soknemzetiségű jellegével ellentétben álló nacionalista törekvések felháborodást váltottak ki a szocialista munkásság soraiban éppúgy, mint az *Emlékirat* egy másik, a munkásság önérzetét sértő kitétele: „Óhajtom végre – olvasható az iratban –, hogy ez intézetben nyerendő képzettségök folytán munkásaink maguk lássák be, miszerint anyagi úgy mint szellemi nyomorúságuk s hátramaradásuk okát nem annyira a rájuk nézve hátrányos hazai törvényekben kell keresniök . . . hanem keresniök kell önmagukban, egyrészt saját neveletlenségökben és fejletlenségökben, másrészt abban, hogy ők is utánozni iparkodnak az esztelenségig vitt fényűzést s divatot, hogy heti keresetöknek nagyrésztét szombat este s vasárnap elpazarolják” . . .⁴⁶

Az *Emlékirat* belső vizsályt robbantott ki az Általános Munkásegyletben: Táncicsot leváltották elnöki posztjáról. Az idős forradalmár ennek ellenére élete végéig rokonszenvvel követte a munkásmozgalom további lépéseit.

A Pest-Budai Munkásképző Egylet vezetői visszavonták az egyesülésre vonatkozó beleegyező szavukat. A Magyarországi Munkáspárt ügye, ha nem is véglegesen, hajótörést szenvedett. A Pest-Budai Munkásképző Egylet, amely 1870 májusában *Szózat* kibocsátásával mondta ki csatlakozását az Internacionáléhoz, és a továbbiakban a pesti szekció funkcióját töltötte be, arra törekedett, hogy a szervezett munkások egysége a nemzetközi szociáldemokrata mozgalom forradalmi eszméi alapján jöjjön létre.

A FRANCIA-POROSZ HÁBORÚ ÉS A PÁRIZSI KOMMÜN HATÁSA.

AZ 1871–72. ÉVI „HÜTLENSÉGI PER”

1870–71 a nemzetközi és egyben a magyarországi munkásmozgalom fellendülésének évei voltak. A francia–porosz háború, a francia köztársaság, majd a Párizsi Kommün létrejötte számos tanulsággal szolgált valamennyi ország proletársága számára. A munkások érdeklődésének központjába a „nagypolitika” eseményei kerültek.

⁴⁶ Táncics Mihály emlékirata a magyarországi kézmű-ipar fejlesztésére nyújtandó államsegély tárgyában. *Általános Munkás-Újság*, 1870. május 22. Lásd: MMTVD I. 113–114.

1870. július 24-én – röviddel a háború kirobbanása után – a két pesti központi munkásszervezet közös nagygyűlést tartott, tiltakozásul a háború ellen. Farkas Károly, a gyűlés egybehívója és előadója a proletár internacionalizmus szellemében foglalt állást minden dinasztikus háború ellen, üdvözölte a békéért küzdő német és francia proletárokat. A sedani vereség és a francia köztársaság kikiáltása után erősödött a francia nép iránti rokonszenv és a köztársasági propaganda. A szocialista munkások Monarchia-szerte felemelték tiltakozó szavukat a porosz kormány annexió törekvései ellen. Ebben a politikai közvéleményt élénken foglalkoztató kérdésben az Internacionálé pesti szekciója és az Általános Munkásegylet azonos álláspontot vallott. Mind jobban erősödött a szervezett munkásság egysége.

A politikai küzdelemnek az Általános Munkásegylet teremtett legális keretet. Alapszabályait – a politikai jellegű feladatok meghatározásának csekély módosítása után – a belügyminiszter 1870. június 11-én végre jóváhagyta. A politikai aktivitás növelte az egylet tömegbefolyását: a fővárosi szakmai egyletek és a vidéki munkásegyletek csatlakoztak a pesti központhoz. Az egyesülés elől a Pest-Budai Munkásképző Egylet – az Internacionálé szekciója – sem zárkózott el. 1870 őszén megint esedékes lett a legális munkáspárt létrehozása.

A munkáspárt jellegének, irányának meghatározása azonban újra belső ellentéteket robbantott ki, így a párt megint csak nem jöhetett létre. Az Általános Munkásegylet irányítói a porosz annexió ellen vívott harcban a 48-as párt vezetőinek támogatását keresték. Az együttműködés alapját a két tábor véleményazonossága teremtette meg. Az Általános Munkásegylet vezetői 1870. december 18-án a „48-as klubbal” együttesen szervezett gyűlésen tiltakoztak Elzász-Lotharingia porosz megszállása ellen, 1871 februárjában pedig petíciós kampányt indítottak a bécsi francia konzul pénzügyi támogatásával. A magyar kormány közbenjárását sürgető kérvényre az aláírásokat az Általános Munkásegylet vezetői gyűjtötték. A 48-as párttal való kapcsolatot elsősorban Külföldi Viktor, az egylet alelnöke és Szvoboda Lajos tanárjelölt, a vezetőség tagja szorgalmazta, törekvéseiket Ihrlinger Antal is támogatta.

A 48-as párt radikális képviselőivel kialakított együttműködés nagyobb súlyt, szabadabb mozgási lehetőséget biztosított az Általános Munkásegyletnek. Vezetői azonban a szövetségtől jóval többet vártak:

a munkásmozgalom tömegbázisának kiszélesítését. Az ország lakosságának többségét alkotó mezőgazdasági proletárok és szegényparasztok politikailag aktív csoportjai a 48-as párt befolyása alatt álltak. Külföldi, de főként Szvoboda abban bízott, hogy a 48-as párt képviselőinek közvetítésével a falusi „demokrata körök”, „népkörök” felsorakoznak a szocialisták oldalán. Nézeteik szerint az alakulóban levő munkáspártnak nemcsak az ipari proletariátust kell tömörítenie, hanem a parasztságot, a kispolgárságot és a haladó szellemű értelmiségieket is. Alkalmazkodva a 48-as párt híveinek nacionalista érzelmeihez, a pártot Magyar Munkáspárt elnevezéssel akarták létrehozni, ami eleve kirekesztette volna soraiból a nemzeti prolétárokat. Elnökének Simonyi Ernőt szemelték ki, abban a meggyőződésben, hogy „eltekinthetve speciálisan nemzeti álláspontjuktól a politikában, a 48-as párt kiemelkedő vezetői szociális téren nemzetközileg gondolkodnak és általában a szocialista tendenciáknak hódolnak”.⁴⁷

Hasonló jellegű szervezetek alakulására már volt történelmi példa. Kezdetben maga az Internacionálé is ellentétes szándékú és meggyőződésű egyedeket-csoportokat tömörített; a Német Munkásegyletek Szövetsége is megnyitotta kapuit a délnémet Néppárt előtt; a Monarchiában – főként Cseh- és Morvaországban, Galíciában – is működtek a nemzeti burzsoáziát és a munkásságot egyesítő szervezetek. De ez az egység sehol sem bizonyult tartósnak, csak addig állott fenn, míg a proletárok és a kispolgárok egymástól eltérő osztályérdekei nem kerestek egymást. A 60-as évek végén a nemzetközi munkásmozgalom a forradalmi irányú fejlődés jeleit mutatta. Az Internacionálé 1869-es bázeli kongresszusa határozatot hozott a földnek és kincseinek kollektív tulajdonáról. A marxi forradalomelméletet tükröző határozat – a magántulajdon elvének tagadása – mélyreható polarizációs folyamatot indított el: a kispolgári demokraták szakítottak a szocialista mozgalommal, a szervezett proletariátus pedig egyre tisztábban képviselte önálló osztályérdekeit.

A munkásság önállósodásának folyamata 1869–70-ben meggyorsult. A német Szociáldemokrata Munkáspártból a kollektív tulajdon elvének nyilvános elfogadása után kiváltak a délnémet Néppárt csoportjai. Ha-

⁴⁷ Lásd Szvoboda Lajos vallomását, 1871. július 10. Budapest Főváros Levéltára. Rendőrfőkapitányi iratok (továbbiakban: FL Rk. ir.). Az 1871–1872-es „hűtlenségi per”.

sonló tendenciák mutatkoztak az Osztrák–Magyar Monarchia munkásmozgalmában: az ausztriai szociáldemokrácia forradalmi érzelmű tagjai mind erőteljesebben bírálták a burzsoáziával együttthaladó Oberwinderféle vezetést, sürgették-szorgalmazták az önálló proletárpolitika érvényesítését. A németországi és az ausztriai proletármozgalom önállósulását a politikai eseményekben bekövetkezett fordulat is elősegítette. Poroszország katonai győzelme mutatta az egységes, demokratikus Németország létrehozására irányuló törekvések irrealitását. A német militarizmus durva érvényesülése pedig jócskán elhomályosította a német nacionalizmus dicsfényét.

Ismerve a 48-as párt képviselőinek kispolgári demokrata eszméit és központba állított függetlenségi törekvéseit, nem lehet kétséges, hogy a demokratikus érzelmű 48-asok és a szocialista munkásság egy pártban való tömörítése csak abban az esetben lett volna lehetséges, ha a munkások lemondanak az önálló osztálypolitikáról, a proletár nemzetköziség vállalásáról, az Internacionálé közvetítette marxi eszmék érvényesítéséről. Egy ilyen munkáspárt felett ekkor azonban már eljárt az idő.

A magyarországi munkásmozgalom másik irányzata, amelyet az Internacionálé pesti szekciójának tagsága, elsősorban Farkas Károly képviselt, a nemzetközi munkásmozgalomban lejátszódó forradalmi folyamat áramlatába kapcsolódott. Az Internacionálé hívei az önálló proletárpolitika védelmében hevesen szembeszegültek a 48-as párttal kiépített politikai együttműködéssel, és következetesen hangsúlyozva, hogy „magyar munkáspárt nem létezik, szociáldemokrata párt csak egy van a világon, nincs német és nincs magyar”, tiltakoztak a Magyar Munkáspárt alakításának terve ellen.⁴⁸ Az Internacionálé pesti szekciója olyan, a polgárság minden politikai árnyalatától független, önálló proletárpárt létrehozására törekedett, mely az internacionalizmus és az osztályharc talaján áll. A magyarországi munkások szövetségeit, harcostársait nem a nemzeti burzsoázia, hanem a nemzeti különbség nélkül szervezett és országhatárokkal szét nem választott ipari és mezőgazdasági proletariátus soraiban kereste. A két egymással ellentétes koncepció – mely a dualizmus korában végigkíséri a munkásmozgalom történetét – már ekkor, az első lépések megtételekor kialakult.

⁴⁸ Lásd: uo.

A forradalmi irányú szervezkedést és propagandát a rendőrség következetesen akadályozta. 1870 decemberében feloszlatta a Pest-Budai Munkásképző Egyletet, újjászervezését lehetetlenné tette. Az Internacionálé pesti szekciója csakúgy, mint az ausztriai szociáldemokrácia, illegálisan folytatta tevékenységét.

A „nemzetközi szociáldemokrata párt” bázisa gyorsan szélesedett. Ebben mindenekelőtt a francia proletárok győzelme, a Párizsi Kommün létrehozása játszott közre. A nemzetközi események az Internacionálé pesti csoportjának nézeteit igazolták: előbb a győzelem ténye és a Kommün szocialista jellegű intézkedései, később a kegyetlen megtorlás, a szövetségesnek vélt demokratikus polgárság ingadozása és szembefordulása a forradalmi munkásmozgalommal.

A francia események híre gyorsan terjedt a magyarországi munkások között: az 1871 tavaszán a fiatal Politzer Zsigmond mérnökhallgató szerkesztésében megjelent új szocialista sajtóorgánium, a *Testvériség (Brüderlichkeit)* rendszeresen hírt adott a párizsi fejleményekről és szolidaritását fejezte ki a francia forradalmárokkal.

1871 tavaszán magyaránú sztrájkmozgalom bontakozott ki a fővárosban. Bérkövetelésekért harcoltak a szabók, a bőrmunkások, a pékek, a vasúti munkások és számos más szakma dolgozói is. A legnagyobb méreteket a szabók májusi sztrájkja öltötte. A fővárosi rendőrség, amely a párizsi események magyarországi megismétlődésétől félt, erőszakos eszközökhöz folyamodott: letartóztatta a sztrájkbizottság ötvenkét tagját. A pesti munkások május 8-án kérvényt akartak átadni a parlament elnökének, hogy kieszközöljék társaik szabadon bocsátását. A Parlament körül csoportosuló, az épületbe is behatoló munkástömeget karhatalommal oszlatták szét.

Az Internacionálé pesti szekciójának tagjai részt vettek a bérmozgalom irányításában. Kapcsolataik a szakmai szervezetekkel már korábban kiépültek és megszilárdultak. A szociáldemokrata párt szervezését ugyanis Farkas Károly a nagy- és kisüzemi proletárok soraiban kezdte meg. Az illegálisan tovább működő Pest-Budai Munkásképző Egylet keretei között központi irányító testületet hozott létre, az úgynevezett szakegyleti szekciót. A testülethez tartoztak a szakegyletek vezetői, a nagyobb üzemek munkásainak képviselői és a szociáldemokrata érzelmű, külön egyetbe nem tömörült kisipari szakmák bizalmi férfiai. A szakegyleti szekció

tulajdonképpen a legálisan még meg nem alakult szociáldemokrata párt vezető testületeként működött: minden jelentősebb kezdeményezésről a szekció ülésein döntöttek. Farkas Károly nagy erőfeszítéseket tett azért, hogy az Általános Munkásegyletnek a 48-as párt irányában el nem kötelezett vezetőit megnyerje törekvéseinek. Fáradozását rövidesen siker koronázta: Essl András szabó, az Általános Munkásegylet másodelnöke, Ithlinger Antal és még többen bekapcsolódtak a szakegyleti szekció munkájába.

A munkásmozgalmat radikalizálódása az Általános Munkásegylet tevékenységében is tükröződött. A vidéki munkásegyletek sorban csatlakoztak hozzá (ekkor már több, mint húsz városban működtek szocialista jellegű szervezetek, főként az ipari gócpontokban: Pozsonyban, Sopronban, Nagykanizsán, Kaposvárott, Pécsen, Temesvárt, Aradon és Resicán), a fővárosi központ tevékenysége is kiterjedt.

1871 januárjában megalakították a „fejmunkások osztályát”, amely a szocialista irodalom, mindenekelőtt Lassalle műveinek magyar nyelvű tolmácsolására „irodalmi osztályt”, a munkások képzésének elősegítésére „szociáldemokrata iskolát” alapított. A Párizsi Kommün hatása az Általános Munkásegylet elméletében is megmutatkozott. A békés átalakulást, a törvényes keretek között folyó politikai harcot hirdető nézetek háttérbe szorultak. A Kommün győzelme, majd kegyetlen vérbefojtása növelte a proletár szolidaritás érzését, fokozta a rokonszenvet és a bizalmat az Internacionálé iránt. Az Általános Munkásegylet lapja, a *Testvériség* így fogalmazta meg a Kommün egyik fontos tanulságát: „Osztályharc tehát a jel-szavunk, melyhez a proletárságnak híven ragaszkodni kell kérdésének sikeres megfejtése végett.”⁴⁹

1871 májusára elhárultak a legnagyobb akadályok a munkásegység megteremtésének útjából, megérlelődtek a szociáldemokrata párt megalakításának előfeltételei. A Pest-Budai Munkásképző Egylet tagjai május végén beléptek az Általános Munkásegyletbe. Elnökké Essl Andrást választották, a szakegyleti szekció legtevékenyebb vezetői – közöttük Farkas Károly – a választmány tagjai lettek. A szociáldemokrata párt törvényes megalakítását azonban a Párizsi Kommün leverését követő események megakadályozták.

⁴⁹ KÜLFÖLDI VIKTOR, A társadalmi kérdés. *Testvériség*, 1871. április 2

A proletár nemzetköziség megnyilvánulása volt az a gyűlés és tüntetés, amelyet a szakegyleti szekció irányításával – a hatósági tilalom ellenére – 1871. június 11-én a Párizsi Kommün mártírjainak emlékére rendeztek. A pesti munkások gyűlése része volt annak a nemzetközi szolidaritás-akciónak, amelyet az Internacionálé kezdeményezett a francia forradalmárok védelmében, a kommünárok menedékjogának biztosítása érdekében. A lelkes hangulatú gyűlésen forradalmi beszédek hangzottak el. „A munkásságnak nem szabad többé kérni, joga van követelni – mondotta az egyik szónok –, de követeléseikért a munkásoknak helyt kell állniuk, és még ha nincs is fegyverük, öklekkel kell szembeszegülniük a katonák szuronyainak és az erőszaknak.” A Kommün véres legázolása sem fosztotta meg a szocialistákat az újabb győzelem reményétől. „A szociáldemokrácia előtté úgy tűnik fel – hangsúlyozta a szónok –, mint a mitológiai idők meséiben a sárkány, melynek minden levágott feje helyett tíz új nőtt ki.”⁵⁰ A gyűlés befejeztével a munkások gyászfátyolos kalappal a Városligetbe vonultak. A katonás rendben felsorakozott tüntető menet éltette a hős párizsi proletárokat, és hitet tett „az új, az általános forradalom” mellett.

A Párizsi Kommünnel lezárult a nemzetközi munkásmozgalom első szakasza. A 70-es évek elején a burzsoázia minden országban az erőszak fegyverével igyekezett véget vetni a szocialista eszmék továbbterjedésének: 1870-ben a bécsi, 1871 őszén a braunschweigi, majd 1872 elején a lipcsei szociáldemokratákat fogták perbe „felségárulás” címén, és ítélték őket hosszabb börtönbüntetésre. A pesti tüntetést követő napokban – június 12-én és 13-án – a fővárosi rendőrség letartóztatta a szocialisták vezetőit, házkutatást tartott az egyleti helyiségekben és a szocialisták lakásán. Hosszú vizsgálat és előkészület után 1872. április 22-én „hütlenség” vádjával bíróság elé állították a fogva tartott huszonnyolc szocialistát, közöttük Farkas Károlyt, Ihrlinger Antalt, Essl Andrást, Külföldi Viktort, Politzer Zsigmondot és Szvoboda Lajost. Azzal vádolták őket, hogy a „communismus” bevezetésére törekedtek, arra készültek, hogy erőszakkal döntsék meg a Monarchia rendszerét. Különösen súlyosan esett latba az a kapcsolat, amelyet a szocialista munkások a nemzetközi mun-

⁵⁰ Farkas Károly vallomási jegyzőkönyve. 1871. július 6. FL Rk. ir. Az 1871–1872-es „hütlenségi per”.

kásmozgalom, az Internacionálé vezetőivel teremtettek. A tárgyaláson azonban a koholt vádak összeomlottak, a munkásszervezetek vezetőit a bíróság felmentette.

A főváros lakossága élénk figyelemmel követte a hűtlenségi pert. A polgári ellenzék lapjai sűrűn bírálták a kormánysszerveket az erőszakos akció és a per indokolatlan elhúzódása miatt. Helfy Ignác, a 48-as párt vezéregyénisége a parlament szeptember 20-i és december 2-i ülésén jogtalannak és törvénytelennek minősítette a szocialisták hosszan tartó vizsgálati fogságát, s a személyes szabadság megsértésével vádolta a kormányt. A munkáskérdés megoldásáról szóló beszédében arra az álláspontra helyezkedett – tolmácsolva a 48-as párti képviselők többségének véleményét is –, hogy azt nem az erőszak alkalmazásával, hanem a munkásmozgalom állami irányításával kell megoldani. Ugyanakkor elhatárolta magát a Párizsi Kommüntől, a munkásmozgalom forradalmi irányától, és hazafias érzelmeire hivatkozva elítélte a proletár internacionalizmus eszméjét is. Ezek voltak azok az alapgondolatok, amelyek a 48-as párt – a későbbi Függetlenségi Párt – politikusainak a szocialista munkásmozgalomhoz fűződő viszonyát évtizedeken keresztül meghatározták.

A vezetők hosszú fogsága és a hatóságok tiltó intézkedései következtében a szocialista szervezetek tevékenysége átmenetileg megbénult. A felmentő ítélet után azonban a mozgalom vezetői szinte nyomban megkezdtek az újjászervezés munkáját.

A MAGYARORSZÁGI MUNKÁSPÁRT

Néhány hónappal a hűtlenségi per tárgyalása után Farkas Károly ismét kapcsolatot teremtett az Internacionálé Főtanácsával, és újjászervezte a Nemzetközi Munkásszövetség pesti szekcióját. Az Internacionálé 1872. szeptember 2-án kezdődő hágai kongresszusán első ízben képviseltették magukat a magyarországi szocialisták. Farkas Károly utazott Hágába, s ott az alapvető kérdésekben Marx és Engels álláspontját támogatta. A kongresszus határozatot fogadott el arról, hogy minden országban létre kell hozni a munkásosztály politikai pártját, amely a politikai hatalom megragadásáért küzd, és a „vagyonos osztályok által alakított minden

régi párttal szemben áll”.⁵¹ Farkas Hágából Mainzba utazott, részt vett a német Szociáldemokrata Munkáspárt kongresszusán is. Sok tapasztalattal gazdagodva és azzal a szilárd elhatározással tért haza, hogy újult erővel folytatja a küzdelmet a legális munkáspárt megteremtéséért.

A pesti szocialisták első lépésként az Általános Munkásegylet felélesztésével kísérleteztek: a belügyminiszter ugyanis a szervezetet nem osztotta fel. Ennek ellenére a rendőrség az 1872. október 6-ára összehívott közgyűlést betiltotta, és az egylet további működését lehetetlenné tette, arra hivatkozva, hogy az már egy éve beszüntette alapszabályszerű tevékenységét.

Ekkor a pártalakítás előkészítésére alakított ideiglenes bizottság – Farkas, Ihrlinger, Essl és Külföldi vezetésével – az országszerte működő munkásegyletek koordinálása és a szocialista propaganda érdekében munkáslapok kiadását határozta el. Anyagi eszközök hiányában napilap megjelentetésére az előkészítő bizottság nem gondolhatott, ehhez 5000 forint kaució letételére lett volna szükség – így a *Munkás-Heti-Krónika* és az *Arbeiter-Wochen-Chronik* 1873. január 5-én hetilapként jelent meg, április 5-től a Betegpénztár anyagi támogatásával alapított első szocialista nyomda kiállításában. A lapokat a fővárosi szakegyletek, a Betegpénztár és a vidéki munkásszervezetek hivatalos közlönyüknek ismerték el és anyagilag is támogatták. A 70-es évek elején 5–6 ezer munkás tömörült a szocialista sajtó körül.

Az ideiglenes bizottság 1873. március 23-ára „szabad munkásgyűlést” hívott egybe, amelyen a fővárosi proletárok elfogadták a Magyarországi Munkáspárt megalakításáról szóló határozatot, és megválasztották a párt vezetőségét. Elnöke Ihrlinger Antal, titkára Külföldi Viktor lett, a vezetőségben Farkas Károly és Essl András is helyet foglalt.

A pártalakító gyűlésen elhangzott szónoklatok a hágai kongresszus határozatára támaszkodtak. Tükrözték azt a kiábrándultságot is, amely a polgári pártoknak a Párizsi Kommünnel kapcsolatos elutasító magatartása és a hűtlenségi per nyomán keletkezett. Farkas és Essl egyaránt hangsúlyozta: „Dacára annak, hogy az országban »jobb«, »bal« és »szélsőbal« pártok léteznek, mégis ezek közül egy sem szól a munkásosztály követelései és érdekei mellett, s már azért is kell, hogy maga a munkásnép

⁵¹ Marx–Engels művei. 18. Bp. 1969. 138.

mint osztály, mint önálló párt a többi pártokkal szembeszálljon, melyek mindnyájan a gyárnokok, tőkepénzesek és kizsákmányolók érdekeit támogatják és előmozdítják.”⁵² Farkas a köztársaságról és a Párizsi Kommunről is beszélt, mely – mint mondotta – „legyőzetett ugyan, de csak azért, mert még gyenge volt”.⁵³

A párt vezetősége élénk és sokoldalú tevékenységet fejtett ki egy programadó országos munkáskongresszus összehívása céljából. Pár hét alatt kiépítette a párt szervezetét: a tagság a munkáslapok előfizetőiből állott, akiket helységenként – a fővárosban városrészenként, illetve üzemenként – egy vagy több bizalmi férfi fogott össze. A pártvezetőség erőteljesen ösztönözte a munkások szakmai önképző és segélyező szervezeteinek a létrehozását is, hivatkozva az 1872-ben alkotott új ipartörvényre, amely megszüntette a céheket és azokkal együtt a kereteik között működő segélypénztárakat is.

A kongresszus összehívására már nem kerülhetett sor; Szapáry Gyula belügyminiszter vizsgálatot indított a párt vezetői ellen, majd április 25-i rendeletével a Magyarországi Munkáspártot feloszlatta és működését megtiltotta. 1872 novemberében – Bismarck kancellár kezdeményezésére – összeültek a Német Birodalom és Ausztria–Magyarország kormányképviselői, hogy összehangolják a szocialista munkásmozgalom elfojtására szolgáló rendelkezéseiket. A berlini értekezlet résztvevői azt tartották a legfontosabbnak, hogy a szocialista szervezkedést lokalizálják, az országos jellegű és a nemzetközi kiterjedésű szervezetek létrehozását megakadályozzák. A magyar belügyminiszter rendelkezése ezeknek a határozatoknak a szellemében fogant.

A párt feloszlátását követően a belügyminisztériumi intézkedések egész sora következett a munkásszervezkedés meggátlására, a párt vezetőinek megfélemlítésére. A szakegyetek alapszabályainak láttamozását megtagadták, vizsgálatot indítottak a pártnyomdát finanszírozó Betegpénztár ellen, perbe fogták a párt vezetőit azzal az ürüggyel, hogy a nyomdát, illetve a munkáslapok tulajdonjogában beállt változásokat nem jelentették be időben a hatóságoknak. A per több mint két esztendeig húzó-

⁵² A magyarországi munkáspárt újjászervezése. *Munkás-Heti-Krónika*, 1873. március 30. Lásd: MMTVD I. 265.

⁵³ OL Belügyminisztérium levéltára. Elnöki iratok. 1873–XIV/a–964. (1177).

dott. A lassú ügymenet nyilvánvalóan a szocialista vezetők sakkban tartását célozta. 1874 augusztusában az eljárást „tényálladék hiányában” megszüntették, de a vezetők zaklatása – a többi korlátozó rendszabállyal együtt – lassította a munkásmozgalom előrehaladását.

A feloszlatott Magyarországi Munkáspárt azonban illegálisan tovább működött; a pártvezetőség szerepét a pártlapok szerkesztő bizottsága töltötte be. A vezetőség a pártsajtó segítségével, a gyakorta összehívott munkásgyűléseken szorgalmazta a fővárosi és a vidéki munkások szervezkedését, szakegyletek létrehozását, kapcsolatot teremtett és tartott fenn a vidéki szervezetekkel, párttestélyeket rendezett, népgyűléseken és a sajtó hasábjain terjesztette a szocialista eszméket. A párt munkásbázisa növekedett, de elszigeteltségéből nem tudott kilépni.

A hágai kongresszus határozata értelmében az Internacionálé Főtanácsának székhelyét New Yorkba helyezték át, ez megnehezítette az érintkezést a kontinensen működő szekciókkal. A pesti internacionalisták 1873–74-ben még a nagy távolság ellenére is fenntartották kapcsolataikat a Főtanáccsal: Farkas Károly két ízben is küldött jelentést a magyarországi munkásmozgalom helyzetéről, fejlődéséről. 1873 őszén a genfi kongresszuson – meghatalmazott útján – a pesti szocialisták is képviselték magukat. A korábbi iránymutatást és támogatást azonban egyre inkább nélkülözniük kellett. Az Internacionálé 1874-ben gyakorlatilag beszüntette tevékenységét.

Ugyanezekben az években meglazultak az ausztriai és a magyarországi szocialisták kapcsolatai is. 1873 tavaszán ugyanis heves belső pártviszály robbant ki az ausztriai szociáldemokrata párt vezető testületében. Az Andreas Scheu vezetése alatt álló, internacionalista szellemű és radikális harci módszereket követelő csoport hevesen támadta a kormány iránt lojális, a német nacionalista polgárság képviselőivel együttműködő Oberwinder-féle pártvezetést. A csak néhány szavazatnyi kisebbségben maradt, Scheu vezette radikális csoport kivált a pártból, és a forradalmi érzelmű munkásokat tömörítő szakegyletekre támaszkodva ellenzéket alkotott. Legfontosabb feladatának egy összmonarchiai szociáldemokrata kongresszus összehívását tekintette, azzal a céllal, hogy új, forradalmi jellegű programot fogadjon el, és létrehozza az egységes, a Monarchia valamennyi szocialistáját nemzeti különbség nélkül tömörítő legális munkáspártot.

Scheu radikális csoportja – egyévi szívós küzdelem után – maga mellé állította az ausztriai szocialisták többségét, közöttük a párttól addig távol maradt cseh proletárokat is. A Magyarországi Munkáspárt vezetői előbb semleges álláspontot foglaltak el a pártviszály ügyében, 1874 első hónapjaiban azonban már Scheut támogatták és segítették a kongresszus előkészítésében.

Az első ausztriai szociáldemokrata kongresszust 1874. április 5-re hívták össze a Bécs melletti Badenbe. Mivel azonban a rendőrség a tanácskozást betiltotta, a küldöttek illegálisan jöttek össze a határhoz közel, egy magyar területen fekvő községben, Neudörfiben (Lajtaszentmiklós). A 74 teljes jogú és 12 tanácskozási joggal felruházott küldött több mint 25 ezer szociáldemokratát képviselt. A kongresszus a német Szociáldemokrata Munkáspárt eisenachi programján alapuló marxista programot fogadott el, amely a tőkés társadalmi rendszer megszüntetését tűzte ki célul. Politikai részkövetelései a polgári demokrácia megteremtésére irányultak. A nemzeti kérdést illetően – akárcsak az 1868-as bécsi program – a népek önrendelkezési jogának elvét vallotta, szoros együttműködésre szólítva Ausztria proletárjait. Álláspontját a következőkben fogalmazta meg: a szociáldemokrata párt „nemzeti vonatkozásban a népek önrendelkezési jogát alaptételként állítja fel, nem lát azonban elvtársainak nemzeti szétágazásában semmiféle akadályt az anyagi felszabadulásra irányuló közös törekvések útjában, ellenkezőleg, egy olyan testvéri együttműködésben látja a siker egyetlen zálogát, amely nemzetiségi különbség nélkül egyformán kötelez minden munkást”.⁵⁴

A kongresszus határozatot hozott a szociáldemokrata párt szervezetéről is. Eszerint Ausztria egyes országrészeiben (tartományaikban) helyi szociáldemokrata bizottságok alakulnak, működésük a helyi viszonyokhoz alkalmazkodik. A rendszeresen összehívott pártkongresszusok választják a központi vezetőséget, a helyi szervezetek munkáját ez a testület koordinálja.

A neudörfli kongresszuson részt vettek a magyarországi szociáldemokraták képviselői is, Pestről Korn Ferenc, a Magyarországi Munkáspárt tagja, a cipészek szakegyletének elnöke, Pozsonyból Heckmann István cipésszegéd, a fővárosi cipész szakegylet egyik létrehozója és vezetője,

⁵⁴ *Gleichheit* (Wiener Neustadt), 1874. április 11.

továbbá egy küldött Mosonmagyaróvárról: Josef Weber. A gyér forrásanyag szerint a magyarországi küldötteknek csak tanácskozási joguk volt. Ez arra utal, hogy a Magyarországi Munkáspárt szervezetileg nem csatlakozott a Neudörflben alakított párthoz. A szoros együttműködés ténye azonban nyilvánvaló: a kongresszusnak a pártsajtóval foglalkozó határozata az ajánlott pártlapok sorában a pesti *Arbeiter-Wochen-Chronik*-ot is említi, a lap április 26-i száma pedig kiáll az új program mellett, kijelentve: „a küldöttértekezletet és határozatait a legnagyobb rokonszenvvel fogadjuk.”⁵⁵

Neudörfl után hamarosan bebizonyosodott, hogy az osztrák hatóságok nem tűrik a soknemzetiségű proletárok egységes, szociáldemokrata pártjának legális működését. A kongresszussal foglalkozó munkágyűléseket sorra betiltották, a párt választott vezetőit letartóztatták, pert indítottak ellenük. A szociáldemokrata-ellenes intézkedések Magyarországon is megnehezítették a munkások szervezését. A mozgalom megélénkülése csak a 70-es évek derekán következett be, mikor Frankel Leó vette át a párt irányítását.

5. AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA KÜLPOLITIKÁJA A KIEGYEZÉS UTÁN

A DUALIZMUS KÜLPOLITIKÁJÁNAK FELTÉTELEI

A kiegyezés után az Osztrák–Magyar Monarchia 600 ezer négyzetkilométer területet zárt határai közé, 35 millió lakost mondott magáénak, milliós mozgósítható hadsereggel rendelkezett. A kor viszonyai szerint tekintélyes számok ezek. Területi kiterjedését tekintve a Monarchia nagyobb volt, mint Franciaország, sőt mint az egyesített Németország. Lélekszáma szerint Oroszország és Németország mögött a harmadik helyet foglalta el Európában, egy színvonalon állott Franciaországgal, megelőzte Angliát. Mozgósított hadseregének létszáma a kontinens bármely hatalmának fegyveres erőivel vetekedhetett. A nagyhatalmi állás modern mu-

⁵⁵ Die sozialdemokratische Arbeiterpartei in Österreich. *Arbeiter-Wochen-Chronik*, 1874. április 26.

⁵⁷ Magyarország története 6.

tatói azonban már kevésbé kedvezőek. A Monarchia csupán a gabonatermelés terén állt az európai élvonalban, viszont kevesebb szén és vasat termelt, mint a nála hússzorosa kisebb Belgium. Nyugat-Európa lakosságának egyharmada-fele már iparból élt, míg a Monarchia ipara csupán a népesség 15%-ának adott munkát. Infrastruktúrája kezdetleges volt: az út- és vasúthálózat kiépítése terén még csak az első lépések történtek meg.

A birodalomnak számító államalakulat gazdasági tekintetben középső helyet foglalt el Nyugat-Európa fejlett ipari országai és Kelet-Európa elmaradott agrárállamai között. Társadalmi-politikai berendezkedésére is nagyjából ez a középső helyzet volt jellemző. A század közepén végbe ment forradalom eredményeként a középkori kötöttségeket felszámolták, de a feudalizmus maradványai tovább éltek. Az alkotmányos monarchia rendszere teret nyitott a lakosság szélesebb rétegeinek politikai aktivitása előtt, de az abszolutizmussal szembeni mértékletesség és az intézményesített antidemokratizmus még mindig erősen korlátozta a közéleti részvételt.

Ellentmondásos befolyást gyakorolt a birodalom hatalmi állására a soknemzetiségű struktúra. Amint azt már ismertettük, a Monarchia lakossága 11 különféle nemzethez és nemzetiséghez tartozott, amelyek közül egyik sem rendelkezett döntő számbeli túlsúllyal. A két legerősebb nemzet, a németek és a magyarok számaránya éppen csak meghaladta a 40%-ot. A fennmaradó több mint 50% 9 nemzetiség között oszlott meg úgy, hogy közöttük csak a csehek és a lengyelek részesedése volt fölötte a 10–10%-nak. A 11 nemzet közül csak 5 élt teljes létszámával a Monarchia határain belül, a többi 6 a birodalom határai mentén kialakult vagy alakulóban levő nemzeti államok közösségéhez tartozott. Végül a nemzetek többsége intézményeiben vagy eszméiben (gyakran mindkettőben) megőrizte középkori önálló államiságát, s történelmi-politikai különállásához makacsul ragaszkodott. A Monarchia népeinek 19. századi nemzeti mozgalmában potenciálisan jelen volt az önálló nemzeti állam célja, és ez a körülmény egyenesen a soknemzetiségű államalakulat létét fenyegette. A Monarchia határai mentén kialakult nemzeti államok az etnikai állomány egészének egyesítésére irányuló törekvésükkel Ausztria–Magyarország területi épségét veszélyeztették. A Habsburg-birodalom nemzetei közül csupán az olaszok vallották a feltétlen elszakadást, a töb-